www.nanafghan.com

د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

ليکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

کابل ۱۳۲۵

بسم الله الرحمن الرحیم

پیل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبیاتو تاریخ لومړۍ پلا زه لیکم. پوهان پوهیږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مورږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پریښي دي، نو ځکه به دغه زما لیکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډیري ماتي ګوډې ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه وویني!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ویشم او د هری دورې لپاره یو ټوک لیکم نو به دغه د پښتو د ادب تاریخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبي موقعیت په پخوانو آریانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آریائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي لیکل کیږي!

۲. دوهمه دوره یا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کیږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسیږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي لیکو، د پښتو ژبې لومړني شاعران او نثر لیکونکي چه په دې زرکاله کي تیر شویدي یو یو د دوي د لیکونو اوکتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاریخ څرګندوي، مشاهیر، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښیي.

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبې د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښې موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبې د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبې دور ورستنيو ٦۰ کالو پر مخ تگ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرگندونه کوي، د ژبې د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو څرگنده وي. د څلورم ټوک لومړۍ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي گڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائي وي مگر هيله لرم چه ورو‌ستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقيق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دگلو به سمسور وي موږ به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

ننوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع ـ اصول ـ غایه)

ادب څه شیی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیګړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیګړه له ښیګړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیګړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروز آبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: یو ته طبیعي او نفسي ادب وایو، چه لوړ ئي تعریف راغي، او د انسان اخلاقي ښیګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وایو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کیږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعریف داسي کوؤ، چه دغه یو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بلیغي او ښې وینا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کیږي او (ادبیات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنیا کي ادب یعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځینو پوهانو تعریفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسیر دي" (میاتهیو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شیوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وایي" (میا کن).

د آیرلیند مشهور شاعر اټیس لیکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د یو لطیف فن په رنګ باید استعمال شي، نو هغه لطیف فن چه د ژبي په ذریعه ښکاره کیږي لټریچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظیفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وینا او خواږه بیان سره وي، چه پر نورو باندي اغیزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډیره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بیان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبیاتو کي شمیرل کیږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بیان او اظهار ذریعه

[1] د ابن هذیل عین الادب د علم الادب ص ۵ ج۱ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج۱ ص ۸.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقید ص ٦٠.

[5] د بروک انګلیش لیټریچر ص ۵- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټریچر (On the Study of Literature) ص ۳۹.

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، او ګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ او کلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښګوالي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-۵۳۸هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ۱۲ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ۱٤ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مګر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ج۱.

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (٨٣٥هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (١) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (٢) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (٣) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (٥) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (٧) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (٨) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(١) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (٢) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (٣) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![3]

[1] کشف الظنون ص ٧٥ ج ١.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ص ٢٨ ج ١.

او علم دواوين (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مګر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنګ رنګيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړئ پلا بايد دا ووايو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکوکي ادب د اروپا او نوي نړئ په سترګه ووينو.

په غربی دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښئ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښئي، شيان نه ښيئي بلکه خيالات تصورکوي."

ګوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظرويني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانئ خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که موږ دغه ښه او ښکلي شيان وګورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راګرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

---

[1] نفايس الفنون.

[2] د همائي تاريخ ادبيات.

نیومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرګندوو، دغه افکار او خیالات که ولیکو نو ادبیات ځني جوړیږي.[1]

د برطانیا دائرة المعارف لیکي چه literature یوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابیرو لپاره چه افکار د لیک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصایصو، یا فردي افکارو او طبایعو سره برابر وي، یا د ځینو اجتماعي او سیاسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبلیغ کوي، اجتماعي او سیاسي اصول ئي څرګندوي.[2]

د امریکا یو اوسني پوهاند لیکي: چه د لتریچر کلمه له لاتیني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera یا

letter یعني نوشته او لیک ده، او عام تعریف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانیو نمایندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعریف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بیانونه دي چه د تنقیدي علومو تر سیوري لاندي وي، او د افکارو د څرګندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښایست لامله هم قیمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبیات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقایق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کیږي او ټول شیان د عمومي حقیقت سره نښلوي.[3] په نوي دنیا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډیري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي یو غربي مفکر وایي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خیالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کیږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلای نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنیا مختلفو ادبیاتو ته وګورو، مقاصد او عناوین ئي تر نظر لاندي ونیسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه لیکونه چه د حقایقو څرګندونه ئې مقصد وي چه دا لاندینۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه لیکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځیو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي لیکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني لیکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

---

[1] روح تنقید ص ۷۰-۷۲.

[2] د بریتانیا انسکلوپیډیا ص ۲۰۶ ج ۱٤.

[3] د امریکا انسکلوپیډیا ص ٤۷۲ ج۱۷.

ب- کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج- رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د- رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف- د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب- تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج- د خاصو خاصو فنونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانگي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ څانگي لري:

الف- څرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب- پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج- د بدو اشوا کولو تنقيد

د- د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

الف- د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب- د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانګوکي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانګي لري

الف- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانګي لري:

الف- منطقي او استدلالي ليکني

ب- جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غړوني په لحاظ لاندي څانګي لري

الف- آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب- وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز څني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، اوکه ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

او ټول علوم او انساني مزایا چه په وینا او پوهیدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانیت هم ورسره محو کیږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتیا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتیاوي میندلي دي، د ادبیاتو په برکت سره دي، اوکه ادبیات نه وای نو به انسان هم اعجم حیوان وای.

د ادب تاریخ

(موضوع - اصول - غایه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کیږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لویښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغیرات پیښیږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له یوه رازه ئي بل راز کوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتیا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغیر مومي، اوړي له یوه حاله پر بل حال کیږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاریخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښیئ، چه یو وخت د انسانانو یوې ډلي یوه ژبه ویله دا ژبه د افهام او تفهیم آله وه لومړي به ډیره ناقصه وه وروسته به تکمیل شوه، ادبیات به ئي وموندل، کتابونه به په ولیکل شوه، خو تر څو پیړیو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونیوي.

د قدرت دا تخلیق، او لولونه او د بیانشت کړنه، او له منځه یستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دریدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ایښې ده.

د یوې ژبي د ادب تاریخ هم ټول هغه تحولات او لوړتیاوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پیښیږي، بیا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډیره ارته او پراخه ده، د ادبي تاریخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئیي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاریخ ئي څرگنده وي. د یوه

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښې، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانګو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختګ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او بېله جګړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانګه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښیګړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

۵- د ادب تاریخ ټول افواهي اشعار (نا لیکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د یوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاریخ ټول مدون او لیکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډیر) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلیاتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاریخ هغه اوښتني او لوړتیاوي چه د علم او ادب لامله یوه ملت ته ور پیښیږي ښیي او د ادب اهمیت او غوره والي د بشر په تاریخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاریخ راښیي، چه د یوې ژبي وینا او کلام (نظم، نثر) څنګه پیدا شو؟ څنګه ئې لوړتیا و موندله، کومي دورې ئې تیري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامین پکي سته؟ خاصیتونه او مزایا ئې څه دي؟ دا ژبه کومي ښیګړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غایه

ځکه چه د ادبیاتو تاریخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتیا تاریخ دي نو که سړي د یوې ټولني د ادب تاریخ ولولي ټول د تاریخ مهم حوادث او وقایع ئې ورته څرګندیږي؛ اجتماعي او سیاسي رشد ئې ور معلومیږي تاریخي مفاخر ئې ورته ښکاره کیږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ لولو خپل مفاخر راته څرګندوي د څبلو ملي ښیګړو سره مو اړیکي ټینګوي او په آینده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د یوه نافع او پر ملي اساس ټینګ ادب د روزني لاري را ښئي.

په یوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذیبي او مدني سویه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتیا نسي لیدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاریخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آینده کي به وکړاي سو چه یو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غایه زموږ په ملي ژوندانه کي ډیره مهمه او لوړه او ګټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غایه باندي ټینګه ولاړه ده.

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبې- آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

---

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښي هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانګي لري:

لومړۍ څانګه: آریائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبي دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئي د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانګه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني او کلداني ئې څانګي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي او کلداني سره ګډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانګه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبي:

دا ژبې کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کوربټ تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه ادوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. توراني ژبې چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبې چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانګي دي، ټول نا اوښتونکي ژبې ګنلي کیږي.[1]

هندو اروپائي ژبې

یا آریائي ژبې

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغې لوړې ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبې جلا جلا ویشي[2] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبې د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبې دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبې د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبې دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څېړنه دلته ښائي: آریائي ژبې د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه ګڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبې دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

---

[1] الفلسفه للغویه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحایف ص ۹۸.

[2] د پروفیسور بالبي د ایتهو ګرافئ اطلس.

د ويشني لار

دا ويشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتيني سل ته سنتم وائي، او به سنسکريت کي (سيتم) بولي، نو ټوله هغه آرايائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتيني د سل د کلمې په سر کي (س) يا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د سيتم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکريت کي سل ته (سيتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سيتم له ډلي ځخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتيني سنتم يا کنتم وايي، په انگليسي او فرانسوي او ايتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سيتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکريت	ستم	لاتيني	سنيتم
پاړسو	سد(صد)	يوناني	هيکاتون
هندي	سو	انگليسي	هنډريډ
روسي	ستو	الماني	هنډريډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنيۍ نقشې په ډول ويشل کيږي.

---

[1] د گورډن چايلډ آرينز، د دوکتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص٤.

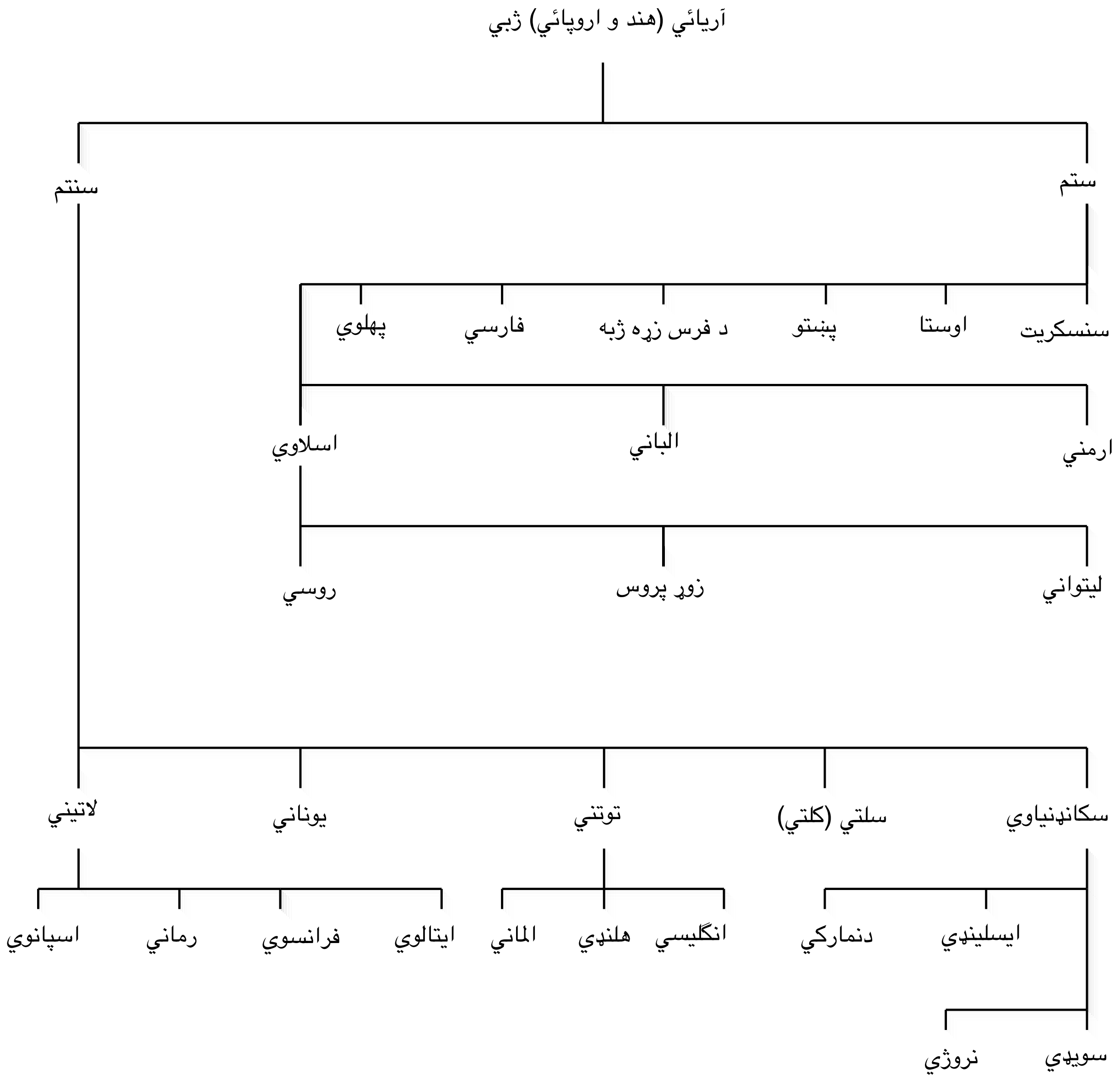
آریائي (هند و اروپائي) ژبې
ستم
سنتم
سنسکریت
اوستا
پښتو
د فرس زړه ژبه
فارسي
پهلوي
ارمني
الباني
اسلاوي
لیتواني
زوړ پروس
روسي
سکانډنیاوي
سلتي (کلتي)
توتني
یوناني
لاتیني
ایسلینډي
دنمارکي
انګلیسي
هلنډي
الماني
ایتالوي
فرانسوي
رماني
اسپانوي
سویډي
نروژي

په دېې انځور کي تاسي ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له څانگي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لوڼي دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. که په دغو اساسو کي ژبي سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبي په يوه ډله کي شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبي چه مونږ په دمخني انځور کي آريائي ژبي وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتو کي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبي له يوې کورنۍ څخه دي.

فرانسوي	جرمني	انگليسي	لاتين	اوستا	سنسکريت	پاړسو	پښتو
پير	واتر	فادر	پتر	پيتر	پاتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سسټر	سور در	هوگهر (سوسر)	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پې

[1] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتو ګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-٧٠.

ګایلس P. Giles دکیمبرج د پوهنتون د مقایسوي فیلالوژي پروفیسور د دغو آریائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آریائي نوم پر آریائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ینګ Thomas Young ایښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع یوه جرمني ژب پوهان کلیپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ریښې او ستې ، او ټول خصایص ولیدل، او یوه ډله ژبې ئې په دغو نومو له یوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر ولیم جونز Sir William Jones د هند د ایشیائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبې یوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښیښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبې ئې ویلې د انسانانو د سپین توکم څخه وه، دوي ځیني حیوانات او بوټي پیژندل، ښائي چه ځیني لاسي صنایع ئې هم درلودل د اوسنیو ژبو سره ورته والي ئې مونږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به یو وخت یو ځاي سره اوسیدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسیدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمین کیږي. دې خلقو ځانونه آرین Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آریائي اقوامو تر خپریدلو دمخه یوه ژبه او یو مذهب درلود. د آسیاي صغیر په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هیتانونو پایتخت (پتریوم) هلته و یو وړ لیک (کتیبه) پیدا شوې ده چه نیټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته یو آریائي قوم اوسید، چه میتاني Mitani نومیدل او دغه زړه کتیبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ لیک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بین النهرین یا آسیائي صغیر کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آریائي اقوام اوسیدل، په دې کتیبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آریائي نومونه دي لکه: آرتیتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتیبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخیستي شوي دي، چه د هند د آریائیانو په کتابو کي هم سته لکه: ایندره Indra وارونا Varuna ، یا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه لیک چه د آریائي اقوامو د ژبي او مذهب یووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي یو بل دلیل هم پر دې تاریخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري یو قوم چه کاسي Kassites نومیده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسیدل پر بابل او عیلام سلطنت وکړ، د دغو کاسیانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا یو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکیښ.

[2] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۳.

[3] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۲-۷٦.

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کښې مټ په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) مور د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کښې مټ دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول مور له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زمور وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زمور د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، اراركوسيا، کابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرهٔ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (١٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص١٦ - ويدک انديا، ص ٢٦.

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل المیلادي پیړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آریائي اقوامو په ایران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل المیلادي پیړۍ په ابتداء کي تشکیل کړي ؤ.[1]

۳- یوه دسته آریائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خیبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (یعني د اوو دریابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسین تیر شول، د اباسین او ګنګا په منځ کي یو ځلان مدنیت جوړ کړ، او د هند په زنګلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آریائیانو لیږدنه هم له څورلسمي قبل المیلادي پیړي څخه شروع کیږي.[2] د آریائي اقوامو دغه دري ډلي (باختري-ایراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاریخ ځني را باسو. د دوي د مدنیت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاریخ څرګندوو.

مرکزي آرین چه د بخدي یا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسیدل، ښه او غوره مدنیت ئې درلود، دوي خپل هیواد (آریا ورته یا آریا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهیتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو یا منو د آریا پلار کڼل کیږي، او آریائیان (منوري) هم بلل کیږي، دا پلار په دوي کي ډیر شهرت لري، او د ده په نامه ځیني قوانین هم شته چه (د منو لیار) ئې بولي. آریا ورته هم مانو نیکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخین وائي، چه په دې هیواد کي آریائیان پښت تر پښته پیدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصیلو او ښاغلو هیواد.[4] د دوي مرکز بالهیکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بیرغو ښار بلل کیدي، او تل به دا لوي د مدنیت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستایل کیدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ ګزین (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاریخ هیروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قدیم، ص ٤ - د هندیانو تاریخ د هنټر لیک.

[3] ریګویډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das لیکنه.

[4] دآریا زاړه آثار، ص۱۲۱.

آریائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آریائي ژبو ویشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آریا له کورنۍ څخه دي. دا طبیعي او منلې خبره ده، چه آریائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آریانا ویجه) کي ځانله یوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ایراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آریائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ویلي دي، تش دوني ویل کیږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بیله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلومیږي چه اصلي آریائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپریدلو او هجرت دمخه آریائي اقوامو یوه مخصوصه ژبه ویله چه نوم ئې (آریک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکریت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آریائي ژبه چه د ټولو آریائي ژبو مور یا انا بلل کیږي، لااقل تر میلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ویله کیده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هیڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آریائیانو تاریخ او لیکني د قبل المیلاد تر (۱۴۰۰) کاله دمخه نرسیږي نو دوني ویلاي شو، چه سنسکریت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آریائي ژبي څخه زیږیدلي دي.[2]

میډیم راګوزن Z.A.Ragozin لیکی: چه تقریباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکریت ګرامر ئې وکیښ، نو سر ولیم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانینو او ادب باندي کتابونه ولیکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقایسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکریت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډیري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکریت لا دمخه یوه بله ژبه هم آریائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، یوه بل عالم جیکب ګرم په آریائی ژبو کي د صحیحو حروفو د تبدیل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آریائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آریائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ایران قدیم، ص ۱۰۸.

[3] ویدک انډیاVedic India، ص ۳۳.

د اصلی آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل المیلاد) پوري تخمین کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسین (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور دیني کتاب ویدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د لیکني تاریخ تر ۱٤۰۰ قبل المیلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وويل چه د ایشیاي کوچک د آريائي اقوامو زاړه لیکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائیانو کتاب ویدا له هغه لیکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرگندیږي.

په دې دلیل نو ویلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بیلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو یوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، یعني ځانله بیلي بیلي څانگي مومي، لږ تر لږه یو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ویدا، او د کواي بوغاز د زاړه لیک له عصره یعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووایو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آريائي اقوامو ژبه لا یوه وه، او لکه ځیني مورخین چه وايئ، دا ژبه له پارس او میډیا څخه تر پنجابه ویله کیده او د آمو شمالي خواوي سغدیانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرايائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل المیلاده پوري تخمین کیژي، یعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړۍ پلا له (آریانا ویجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وویل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو لیکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځینو علمي دلایلو ثابت کړم او دا خبره به زیاده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکریت او اوستا چه ځني زیږیدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وویل: چه آريائي اقوام له بخدي یا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ایران کي مدنیتونه جوړ کړل او ځیني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هیواد کي سره خپاره شول، دا آريائیان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډیر قبایل او ډلي لري، چه یوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه یادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قدیمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائیانو پخپل مرکز او کور کي زیږیدلې ده، هم دغه

[1] تاریخ ادبیات ایران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاریخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلایل له اصلي آریائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آریائي ژبه (آریک)

د تاریخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وویل چه پښتو د آریک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره باید موږ د آریائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بیا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم باید دلته وسي چه آرین توکم له بخدي څخه یا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکریت شوه او د ویدا کتاب په دغه ژبه دي، یا هغه قبایل دي چه ایران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قدیم بیا پهلوي بیا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ویله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ویله، ځکه چه وروروسته دغه قبایل تر هندوکش را تیر شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاریخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړیده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه یعني د پښتو ژبي ویونکي هغه پخواني بخدي یا باختري آریائیان دي چه نورو ورونو ئې ایراني یا توراني یا مغولي یا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هیره کړه، مګر فقط ښاغلیو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هیڅ شک نسته چه بخدي آریائیان (۱۴۰۰ ق،م) یعني هغه وخت، چه د هندي آریائیانو دیني کتاب ویدا لیکل کیدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ریګ ویدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کیږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم باید موجوده وي!

له تاریخي اسنادو څخه ښکاره کیږي، چه آریائي بخدي یا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هیواد شرقي غرو او د اباسین غاړو ته تللي او دلې میشته وه، ځکه چه ریګویدا د دوي نوم د هند په یوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي یا باختر کي یوه بله ژبه پیدا کیږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور دیني کتاب په دغه ژبه دي. او بیا هغه وخت چه هیرودوټ Herodote یوناني مورخ د پکهت او پاکتویس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسین) پر غاړو ښئي.

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[1]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا–آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[2]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[3]

---

[1] د پښتو او پښتنو تاريخي څېړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[2] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

علاوه په ریگویدا، په اوستا کي هم دا نوم راغي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرین مځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ.[۱]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بیا وینو چه هیروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرین ذکر څو ځایه کوي. دی وائي چه میدي Medes اقوام په پخوانیو زمانو کي آرین Arian بلل کیدل[۲] ځکه چه میدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ایران په پاي کي یو لوي سلطنت جوړ کړیدي. نو دا ویلاي شو چه د آرین اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آریائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داریوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرلیک کي ځان افتخاراً آریائي او د آریا له پښته بللي دي.[۳]

د اروپا اوسنیو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آریائیانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ریښې پیدا شي، هغه ژبي د آرین اصلي ژبي ته نژدې بللي کیږي!

دوکتور جیگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرین له (آر) مشتق دي چه په سنسکریت کي د اصلي او بنیاد په معني دي، او آریا وائي نجیب او شریف او پارسا ته.[٤]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځیني محققین دې ته هم تللي دي، چه آریا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکریت کي د کرهڼي یعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آریا کرونکي او زارع ته ویل کیدي، دا قول د مشهور سنسکریت پوهاند میکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاریخ کي مني او آرین د کرونکي په معنی اخلي.[٥]

میډیم راگوزن لیکي: چه (آر) د یوي په معني و، له لاتیني او ایټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د یوناني (اروټ رون) د انگریزي ایریبل (د یوي وړ) دغسي د یوناني (ارورا) او د لاتیني آرور (یوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

---

[۱] یشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ٥-۱۳،۲٥ فصل ۱۳ فقره ٥-۸.

[۲] هیروډوټ ج۷ص٦۲ د ویلر هیروډوټ ص ۲۸۹.

[۳] د ویسباخ میخي خطوط.

[٤] تمدن ایرانیان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[٥] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص۹۲.

ښخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ښخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغې مځکې ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا دکلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي ښنگه؟ په دې ډول:

د کرهنې اهميت په آريائيانوکي

په آريائي قوموکي کرهنې ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستاکي دکرهنې او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکوکار بللي دي په ويداکي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو دکرهنې له پاره په سپاره مځکه سره ښيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسنانو! يوې وتړي: مځکي دکرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښې وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[4] په اوستاکي هم تل

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۶۷-۶۹-۷۰.

[4] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

کرونکي شریف ګاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهڼې او څاروو د پالني تشویق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په یوه سندره کي بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادیږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آریائیانو کي ډیر لوړ ؤ، او د دوي دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شریف او محترم ګڼل کیدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب ګڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقوامو کي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف ګڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهڼي مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً ګډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډیري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

---

[1] ګاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبايل يې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعارو کي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زميداوري اکبر چه د گوډ تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټينگه زما په زره کي   د رقيب سره خنداکړي هوسيږي

وروسته يو بل اديب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي   څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شيخ متي چه خليلي ؤ   دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصيل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جيگر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصيل گڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت او کرهڼه د ميکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزگران وا کښتگران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزگرانو او زارعينو حال بيانيږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼې مفهوم لري، چه د هنټر او ميکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لومړۍ معنا اصيل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتگر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له گرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتو کي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړيږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصيل يا کرهڼې په معني تر اوسه سته او په پخوانو آريائيانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصيل او شريف او کرونکي) ده نو چه د (آر-آريا-آرين) د کلماتو ريښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډيره نزدې ده.

د آريا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبايلو کي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدي، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښي اريا نوميده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"[1] يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتو کي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه مځکه کي ژوندکاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخرو کي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

[1] تاريخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايګزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانګوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيګر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو ملکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو ملکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وګورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د ملکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنګه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا ملکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ونديداد فرګرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

راغلي دي. دي آريا ورته Arya Varta د هماليا او بحيرهٔ عرب تر منځ ځايونو ته وائي او دا د ارياني قومونو د مسکن ځای دی چه کليمه گڼي،[1] سر وليم جونس وائي چه د منو قوانين تر مسيح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې يا درې پيړۍ تر مسيح دمخه دي[2]، محققين وائي چه دا نوم هندي آريايانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پيړۍ قبل المسيح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آريا ورته، آريا ورشه هم بلله کيده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغليو او اصيلو ټاټوبي) ده[3] مگر هغه وخت چه دا نوم د هند آريائيانو ورسره يووړ، نو ئې دوني خپورتيا پيدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ويدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنيت له څلورمي پيړۍ قبل المسيح څخه په هند شروع شو، نو دوي بيا دغه (ورته=ورشه) واخيست، او د گنگا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آريائيانو يوه زړه او پخوانۍ کلمه گڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آريا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آريائي قبايلو کي چه هند ته ولاړل يوه قبيله Bharata (بهارته) نوميده، چه دوي تر اباسين تير شول، او په هند کي مدنيت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنگي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبيلې د آريائيانو د پخواني نامه (آريا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) يا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آريا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هيواد) و.

اوس به راسو او و به گورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراگاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي يا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډيره اضطرابه له سري څخه ځاي او خوا ورکه شي.

---

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند گوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آريانا اينتيکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاريخ، ج ا ص ۱۰، مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخيل حميد مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څړ ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آريائي قبايلو له ژوندونه سره ښه اړخ لگوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کار گڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترگو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته ديناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قديمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراگاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملگري و او دوي پر خپل هيواد او وطن او ټاټوبي باندي ايښووئ.

دلته يوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنگه ورته او ورشه يو له بله سره اوښتي دي. لومړئ بايد دا ووايو: چه آريائي قبايل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسين اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس يا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آريا د پښت زانگو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آريائيان هم له دې ځايه تللي دي نو دا په ټينگه ويلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم بايد دلې پاته وي او هر څه تغير چه وروسته ور پيښ شوي وي، هغه به د نوي محيط اثر وي.

پر دې تاريخي اساس باندي نو دا ويلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آريائي قبايل په هند کي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبديل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شويدي.

دا د ورته د (ت) تبديل، د ورشه په (ش) هم دفعي او يو په يوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغير تاريخي هم دي، مثلاً پارت يوه تاريخي آريائي قبيله وه چه د دوي نوم د داريوش په ډبر ليک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا يو صوت په آريائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه يوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبديل هم عام، او په پښتو کي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آريائي ژبه کي ورشه يا ورشو وه وروسته چه نوي محيط او نوي چاپير ته ولاړه او په نوو خولو کي ولويده، ورشه، بيا ورته شوه.

---

[1] ايران قديم، ص ۱۲۱

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائي ژبي (آریك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائي ژبو (سنسکریت، زند، زړې پاړسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي یعني آریائي ژبو څخه ده ځکه چه د آریائي د پښت زانگو دغه زموږ د هیواد مځکي دي، نو اصلي آریائي ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آریائي اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آریائي کلمات له اصلي آریائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

پښتون او پښتو

آریائي اقوام چه له خپلي زړې آرینه ویجه Aryana Vaeje یعني د اکسوس (آمو) او سیر دریا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنیت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځایه بیا د هند او ایران خواو ته ولاړل. دوي ځیني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه یوه مشهوره قبیله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاریخي څیړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرګندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغیږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریائیانو یوه ډله تر اباسین (اندوس) پوري وتل، او د دوي یو معروف دیني کتاب ویدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرایائی اقوامو په تاریخ کښي ډیر اهمیت لري، د هغه عصر ډیر وقایع څرګندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دریابو او مځکو اړه لري، او پکښي بیان شوي دي، نو محققین د ویدا کتاب زموږ د هیواد یو پخوانی کتاب ګڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاریخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاریخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ویدي ژبي او پښتو د څیړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښیو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ویدا د انشاء او لیکلو نیټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسیږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاریخ وپلټو، ناچاره یو، چه لومړی دا ځان ته څرګنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاریخ کښي ځاي نیولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جګړه او پښتون

هغه وخت چه آریائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنګلو او ورشوګانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ یو خورا لوي او مشهور جنګ پیښ شو، چه د ویدا په زاړه کتاب کښي بیان په خورا ښه ډول راغلي او کیفیت ئې دا دي:

"له آرایائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبیله د کوبها یعني کابل او ارغنداو له ورشوګانو څخه تر خیبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسین) ورشوګانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د دیواداسا Divadasa زوي یا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه یو ریشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ویسوا میترا

[1] ریشی د آیائیانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو لیکوکي دا اصطلاح راوړو.

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډېر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جګړه ونښته، د ویسوا میټرا ډېر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډېر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جګړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جګړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جګړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جګړي وروسته دوي د هندو ورشوګانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

١- پکتهه Pakthas (بګتویس=پکهت=پښتون)

٢- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

٣- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکی خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریګیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

٧- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

٨- توررواشا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملګري وې).

٩- یادو Yadus

١٠- پورو Purus (دګندهارا د شاو خوا خلق)[١]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جګړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[١] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ٨٢- تاریخ افغانستان، ج ١ ص ٨٩.

د پکهت ويشنه

په دغو آريائي قبايلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ يعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصيله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاريخي وثيقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ريگويدا کي ياد شوي دي، او دا څرګندوي، چه دا اولس تر ميلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آريائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاريخ په هغه وخت کي هم ډېر روڼ دي، او هر څوک ئې پېژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: يوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کيده، او د قبل الميلاد د دريمي پيړۍ په شا او خوا کي يو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنيت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتيا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنيت او بيل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) يوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسيده، او هورې هم د پکهت=پکويس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتيکا) بلل کيدئ.[1]

پښتون په ويدا کي

په ويدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاريخي وثيقه د پښتنو اهميت او ثقافت، او سياسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصيل ورکو: په ويدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځايه او مکرر راغلي دي. هغه انگليسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ايچ گريفت Ralph T.H. Griffith له ويدا څخه په دوه ټوکه کي ګړيده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځايو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ويدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم ياد شوي دي:

"... برگويس Bhrigus او دروهيوس Druhyus [2] ژر غوږ ونيوئ يوه دوست بل دوست ته د دوو ليرو قبيلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الينا، او شيوا، او ويشانن خلق سره را ټول شول آريائي ملګري لار ښووني ته د تريتسو Tristus قبيلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتګ، له دې لا مله و، چه د جګړي سره ئې مينه

[1] تاريخ هيرودوت ص ۲۸۱ - تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بريگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ريوهوس ستانه او روحاني نه وه.

درلوده،[1] له دې سندري څخه څرگنديږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان يا لغمان خلق) الينا (نورستانيان) شيوا (د اباسين د غاړو و يا د کابل د شيوکي خلق) په يوه جنگ کي سره ملگري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[2] پر خپلو جنگي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالايان ياست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادريگو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پيل شو[3]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادريگوا او بابهرو هم د ده ملگري پاچهان دي شاعر د کوم جنگ کيسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادريگو لپاره د سهارنيو ستوريو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په گډه او ملگري له دښمنانو سره جنگيدل، د ويدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اې اندرا! ته ډير لوي يې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پيې وري غواوي را کړې! لکه مدهه ياتي تيا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسيو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[4]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنگ رب النوع) څخه پيوري غواوي غواړي، چه د آريائيانو په ژوندون کي ډير اهميت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبيله او يو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توگه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرگنديږي، چه اندرا د جنگ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنگري قبيلي سره ډيره مهرباني درلوده، او دا قبيله په هغه وخت کي هم ډيره بډايه او اباته وه ډيري غيلې او گورمونه ئې درلودل.

د ويدا په بل ځاي کي د پښتنو يادونه هسي شوي ده:

"هغه ډير ښه سندرچي د جنگ په تودوالي کي دا دعا وويله، چه په جنگ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[5] يرغل وکړ شياوانا Chyavana (د يوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډير تدابيرو هغه مذبح سمبال

---

[1] ويدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ٦،۷ فرد.

[2] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئيايانو په عقيده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[3] ويدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

[4] ويدا، ج ۲، ص ۲٦۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[5] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذريعه کولې.

کړ، توروايانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ړغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ..."[1]

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، توروايانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريگو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومي، خو اندرا د جگړې رب النوع د پښتونو د ننگيالۍ قبيلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جگړو کي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريگويدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصيلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړو کي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت يعني د ښښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پاڼو کي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويدا کي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پاروتا Paravata دا جنگونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جگړو کي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti گڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشو کي ښوولې ده.[4]

څکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستا کي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنو کي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلو کي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍ کي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ويدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ويدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ريگويديک کلچر، ص ۳٥٦.
[4] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حيات افغاني ص ۲٥۸.

کاکړګڼي[1] بريساياکټ مټ اوس هم سته برېڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هيواد په جنوني څنډوکي تر هلمنده او سيستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان برېڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[2] او په هندکي هم د پنجاب ويرچ Variach قبيله دغه برېڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرايج ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ويدا پاراواټا چه بطليموس د ارغنداو پاروئيتي قبيله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزوکي پروټ Parut نومي پښه شته[3] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواټا قبيلې ته نژدي دي.

په دي کرښوکي زما مقصد د پښتنو د تاريخ بيانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنيت د ويدا همزولي دي، او بيله دې نومه د پښتنو د ډېرو قبيلو نومونه هم په ويداکي راغلي دي.

پښتون په اوستاکي (پښتون، بخدي)

تر ويدا وروسته زموږ د هيواد يو مهم تاريخي سند د اوستاکتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خواکي نيټه دي داکتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانوکي کښلي شوي دي، او زموږ د هيواد تاريخي وثيقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون يا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ويلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وويل: چه آريا د توکم مرکزي هيواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ويدا پکهت، د هيروډوت پکتي يا پکتيس سره يو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بيا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ريښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ويدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ويدا په يوه برخه اتهروا ويدا Atharva Veda کي کټ مټ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[4] په مهابهارت کي بهليکه Bahlika کښل سويدي[5] او پانيني Panini د سنسکريت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر ميلاد دمخه په څلورمه پيړۍ کي په بهيکه قبيلو کي ډېر قبايل راوړي، او هغه ټول بلخيان بولي، پخپله په اوستاکي چه د آريائيانو د هيوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[6] Bakhdi دي چه په اوستاکي بخديم سريرام "ښکلي بلخ" هم بيا ذکر شوي دي، او لکه د

---

[1] حيات ص ١٥٤.

[2] حيات ص ٢٤١.

[3] حيات ص ١١٨.

[4] آريانا ص ٩٤ - ١١٥- ١١٧.

[5] اردو مهابهارت.

[6] ونديداد - لمړی فرګرد.

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډېر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (۴۸۴-۴۲۵ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.
[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

Pactyica په نامه یادوي چه د انډوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډیر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحیرهٔ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیرهٔ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدي[۳] سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.[٤]

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمینیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.[۵]

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد "پکتین" یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتیانو مسکن دي.[٦]

بطلیموس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پیړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکهت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتي، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیږي، چه دا تغییر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او ګریرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابته

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[۲] ځیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

[۳] د ویلر جغرافیاي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپیدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختر راولسن ص ۳۰.

[٤] راورتي د پښتو ګرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[۵] د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

کړه او اوس ټول مورخین د ویدا پکهت او د یوناني مورخینو پکتویس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنیت او د نامه تاریخ ډیر قدیم دي او تر ۱۴۰۰ ق،م پورې رسیږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸۴۳ ق،م یو مخروطي ستون جوړکړي دي، او د بختي اوښانو تصاویر پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کیدل[2] اسلامي مورخین هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سیستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کیدل[3] په اوسني پاړسو او پښتوکي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاریخوکي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰۴۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدایا ولیږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزدیکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطریق پیشکش گذرانید."[5] دا اوښان هم پښت او بخت یعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ریښې هم په دغو نوموکي دي.

نتیجه

له دغو ټولو تاریخي پلټنو څخه اوس دا نتیجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تیریدلو او تللو سره اوړي یعني ځني حروف زیاتیږي، او ځني کمیږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي یو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۴۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و لیث مبحث وګوري.
[4] تاریخ سیستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح یا شاه جهان نامه، ج۱ ص ۴۹۳.

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفيږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوښتني اصول په آريائي ژبو کي ډير باب دي، او ډيري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي ريښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ريښې وموندلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريگويدا تر ليک يعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننگيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي روڼ تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بې له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډير پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نيټه هم بويه چه ډيره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کري دي[1] که د دغي قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لویږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چه پښتانه د هندیانو ژبي ته وایي، او چه کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یي هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو مي څه زده؟ راته وئیږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام دیګان Digan بولي او ژبه یي په هغه قاعده دیګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وایي نو که د ریګویدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا یي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډیر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونیو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیګړي، ملي دودونه او جالونه یعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډیره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرګنده نخښه ده.

که یوه پښتانه ته وویل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګویا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: یو سړي چه په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالیږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. یعني یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریږي. پر خپله پښتو ټینګ دي، یعني پر خپله وینا او وعده ټینګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خیژي له پوښتو — زه خواجه رزق الله نه پریږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: یعني خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر خپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ایران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

پښتون کیدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دریدل، او څرګند اعلان کول، سپیڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصادیق ډیر دي، دلته د دې کتاب وظیفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زیاتي څیړنه وکړي، فقط په دغه یوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډیره وخته پښتو ژبې ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ویلي و "بکره او پیغله وه" په نونسم عیسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شیوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنو کي دوي ژبې هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو یوه نوې څانګه د علم او تحقیق په دنیا کي بیرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقین Orientalists بلل کیږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتیځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتیځ پوهاند وایو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو یقیناً تاریخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ایران ډبر لیکونه او د هند او چین زړې ژبې زده کړې، مړې ژبې چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ویلي کیږي، دوي بیرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او لیک لیاري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي یوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارایائي مدنیت د پلپني لپاره زیارونه کښل، د هند آریائي ژبې ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ایران ژبې ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه یو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډیر علمي تحقیقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسیو برتلز روسي خاتیځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو یو کتاب وکښ او ځیني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ع په سینټ پترز بورګ کي طبع او څپور شو له دې څخه موږ ته څرګندیږي چه یو سل او پنځوس کاله پخوا یعني یوه نیمه پیړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختو کي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفیسور کلیپروت Kleproth لیکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سمیتکي Semitic یعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وایم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانیک Indu-Germanic (هندو آرین) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفیسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسیدي او په ۱۸۴۷ع کال ئې یو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

---

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتیځ پوهانو یعني مستشرقینو د زیار او تالیفاتو مفصل تاریخ ولیکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کیږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به ګرامر کي له عبراني Hebrew او چالدیک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوتن Indu-Teutonic ډلي څخه ګڼله کیږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.[1]

مورخ اډلنګ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلاي شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوې ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء ګڼل کیږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیرکتابونه ئې پکښي لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو ګرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د ګرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینګه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سیمو ادبیاتو ته وګورو را ښکاره کیږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښي تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کیږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پیښور په هستوګڼه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بیلیو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنګال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو ګرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

[1] راورټي ص ۲۹ ــ د ډورن د مقدمې په حواله.
[2] مټریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.
[3] د کابل پیښي Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.
[4] د راورټي پښتو ګرامر ص ۳۷-٤۸.

ژبې بر اصالت هسې وائي: ”له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکریت یوه خور ده، او ځکه چه د هند او ایران تر منځ ویله کېږي، نو په پېړیو پېړیو د پارسي اثرونه پر لویدلي او ډېر الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبې خپل ځان او قواعد نه دي بایللي، او د فیلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شیان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي...“[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمستېټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده یو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزیدلي، او ډېر ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظریه لري: ”پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پیدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) یا د یوې بلي ژبې سره چه زند ته ورته وي، ډېر مشابهت لري. پښتو اشعار د سپېڅلتوب او طبیعي والي له پلوه خاص امتیاز لري، بدایع او نازکخیالي ئې ډېره سپېڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقایع او روزمره پیښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاریخ هم دي...“[2]

خلاصه ډارمستېټر د پښتو به نسبت دا عقیده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه یوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا یوه مخصوصه څانګه بلله کېږي، او د زند سره ډېره نژدیکي لري، او اړیکي ئې ډېر ور سره ټینګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډېر محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکیښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ریښه هسي رأي ښکاره کوي: ”زه په ټینګه او ډېر اعتماد دا ویلای سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ایراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرین Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کېږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ایراني ژبو څخه بیله شوې ده خو بیا هم له دواړو سره په خصوصیاتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري...“ [4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د لیل د کتابخانې کتابدار او یوه فرانسوي دي، هسي لیکي: ”پښتو له یوې خوا سنسکریت او په ځینو شیانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکریت او اوستا دواړه په دغه خصوصیت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصیت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډېر شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکریت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کېږي. او کله کله هم سنسکریت ته ورته وي. د دې ټولو نژدیوالو او مشابهت

[1] د بلیو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.

[2] د ډارمستېټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ٦٢-٦٥ او لومړي فصل.

[3] د برون د ایراني ادب تاریخ، ج ۱ ص ٤٦.

[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل...“ [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لېننګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

”پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډېره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو څپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آريای ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټېمګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري...“ [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: ”پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډېره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې...“ [3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

[2] د لېننګراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

وروستني ډیر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډیرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤٨٤ ق،م) په ډبر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډیرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډیر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډیر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډیري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوكتور ترومپ پخپل پښتو گرامر كي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذكر كوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلكه په هندي آريائي ژبو كي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيگل پخپل كتاب Eranische Alterthumskunde كي هم تائيد كړې وه، او هم دوكتور هورنل Hoernle پخپل كتاب د گاوډي ژبو گرامار Grammar of the Gaudi Language كي هم دغه نظريه مني، خو لومړئ پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت كي په ښه ډول وخيړله (۱۸۸۷ع) او په بل كتاب (د پښتو ملي سندري) كي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دگريرسن نظريات چه د ده دكتاب لمړيو مخو څخه مو لنډه كړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډه نظر كوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو گرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط كوي، چه دلته زياتي تر دې زمونږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افكارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو كرښو كي موږ د اروپا د پوهانو د افكارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص كي وړاندي كړه، له دغو نظرياتو څخه موږ كولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص كي وليكل ښه پسې تائيد كړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښكاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره كومه اړه نلري، په آريائي ژبو كي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوكټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسكريت خور ده. په راتلونكو مخو او څېړنو كي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليكوالو پښتو له سامي او عبري څانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زمونږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي كلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو گډ شول، نو هر چا چه په پښتو كي عربي مفغن كلمات ليدلي دي، حكم ئې كړي دي، چه دا ژبه له سامي

---

[1] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.

[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.

[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

کورنۍ څخه ده، مګر دا خلط او ګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دین سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووینئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورنۍ د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

یو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او یهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زمونږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانګ په ۱۸۹۷ع کي لیکي: چه د سیریا یوه پاچا د یهودو ډیر اقوام له بیت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا یهود په ٦۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستیدل، دوي وایي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظریه چه آریائي مدنیت له سامي ثقافت سره په ویدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بریډل کیت D.R. Berriedalekeith د ایډنبرګ یونیورستي د سنسکریت پروفیسور هسي لیکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ویدي خلقو له سامي بابلیانو Babylon Semitic سره هم اړیکي او روابط درلوده، د ریګویدا په یوه عبارت کي چه بینکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ریښه ده، د ځینو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بریبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ویبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ریګویدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټینګه د یوناني mina سره نښلي، چه یونان هم له فنیقیانو Phoenicians څخه اخیستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تیشي او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله یقیني ندي، اما سره د دغه هم سړي ویلاي شي، چه سامي لوي مدنیت د آریائي خلقو سره نژدې اړیکي درلوده، که څه هم په ریګویدا کي ظاهراً نا آریائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بیا هم ځیني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنیت اوضاع له سامي مدنیت سره نژدې کیږي.[٤]

دغسي هم په وروستنیو وختو کي نکشیترا nakshatras یعني قمري بروج او منازل په ټینګه له سامي مدنیت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ریګویدا کي هیڅ ذکر نشته، فقط په وروستیو برخو کي د دغو یادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آریائي مدنیت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[٥]

[۱] د فرلانګ ساینس آف ریلیجن، ص ۳۹.

[۲] د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرګ د ویدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفید د ویدا مذهب، ص ۱۳۳.

[٥] کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۸.

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنې په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو ایښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

---

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ٦۰-٦١.
[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.
[4] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

آريائی پخوانو ژبو سره ورته وي، بايد چه آريائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقيق له مقياسه ډېره ليري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دليل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سياح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[۱] مګر اوسني اروپائي محققين وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آريائي دي، د اوستا به هوم يشت برخه کي ګيري د غره په معنا راغلي[۲] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[۳] په سنسکريت کي هم ګير او ګيري giri د غره معنا لري.[٤]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډېر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ريښې څخه دي، چه په منځنۍ آسيا کي د آريائي قبيلو او ځايو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق بارټولد دې خبري ته تفصيل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وايي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وايي.[٦] دا خبره د عربو جغرافيا ليکونکو هم ذکر کړيده، ياقوت حموي د البشاري په حواله ليکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[۷] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان ليکي.[۸]

ښه اوس نو سړي ويلای سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آريائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کيږي، نه ليري ته.

---

[۱] نسب نامۀ افاغنه، ص ۷۰.

[۲] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم يسنا.

[۳] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.

[٤] هندي او انګليسي قاموس، ص ٦۱۱.

[5] د بارتولد تاريخي جغرافيا، ص ۸۸.

[٦] د پامير ژبي.

[۷] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.

[۸] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکوکي ريگويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولايل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيږي او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وړو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي او گاونډې توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفيات دا ښيي، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره گډيږي. مثلاً موږ ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

---

[1] نسب نامه، ص ۷۰.

[2] نسب نامه، ص ۷۰.

apat يا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پريشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتوکي هم دا کلمه په دغو معناؤکښې مې ژوندۍ ده، لکه پدې لنډيوکي:

لکه شين کښت ژليو زمول کړم   را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د وير اپت را باندي راغي   په بيلتانه کي د زړه ويني تويومه

ځکه چه سنسکريت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ويلاي سو، چه اپت هم آريائي کلمه ده، پښتو او سنسکريت له عربی څخه نده اخيستې. دا يوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډيري دي، او تر اوسه هم په پښتوکي مستعمل دي.

نوکه داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتوکي وي، هم په عربي کي او په نورو آريائي ژبو لکه سنسکريت او زندکي هم وي، دلته نو موږ په ټينگه ويلاي سو، چه هغه کلمې آريائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آريائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دليل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آريائي ژبو له هندي کهوله، يا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ويلي دي دوي ليدلي دي، چه د پښتو ډير گرامري خاصيتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځينو ايراني بللې، او نورو بيا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تيرو ليکونو په رڼاکي په ټينگه وايو:

لکه ډيرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آريائي ژبي څخه مستقلاً او مستقيماً زيږيدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. دکتاب په راتلونکو برخوکي چه پښتو د ويدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگليسي قاموس، فرهنگ نظام، ج۱ ص ۹۳.

دريمه برخه

پښتو او د ويدا ژبه (سنسکريت)

د ويدا ژبه - سنسکريت - ويدا او د سنسکريت نور مشهور کتب - د ويدي ژبي او سنسکريت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقايسي اصول - ويدا - ريگ او ريشي - سمهيتا۔ سروتي - سمرتي - سيند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکريت نوم - دسيو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ويسيا - سودر - ورڼه - من - ستهان۔ نمزدک مزدا - ويا کرن - منو۔ دتاله من - پيسې ـکر - اجتماعي تشکيلات۔ پتي - کولا - گرامه - ويسه - پور - سميتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډيوس - پريتهي وي او نور ...

پښتو او د ويدا ژبه
يا پښتو او سنسکريت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ويش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکريت نژدې اړيکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکريت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنيا ژبي د مقايسوي فيلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقيق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښيوتلي دي - ټولي آريائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ايشيا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له يوې ريښې او يوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړيکي او روابط هم له سنسکريت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرگنديږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئيز (مقايسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او گرامر او لغات او اصوات له سنسکريت سره مقابله کړم، تر دې څېړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتيا هم پښتو د سنسکريت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آريائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکريت مقايسوي اوضاع ښه وپيژني دا دواړي ژبي چه د تاريخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړای سي نو بويه چه تر هر څه دمخه تاسي يو وار پخپله سنسکريت ژبه هم ښه وپيزي او د دغي ژبي تاريخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ويدا ژبه

د آريائي اصلي ژبي تفصيلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وويل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانگي بيلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ايراني څانگو په نامه در وښولې او د ويدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آريائي ژبي تحولات او اوښتني موږ ته را ښئي.

[1] د لاکمنيا کتاب په ويدا کي شمالي هيوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرګندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل اوګښته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريګويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريګويدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وي.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريګويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريګويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريګويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريګويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريګويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادګار ګڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريګويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

---

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ٩.

[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

وروسته چه آریائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوگانو ته را شیوه سول نو دوي د سپین غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځیني سندري درلودې او بیا چه تر اباسین (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوگانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ویدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهیتا Samhita یعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ویشلي کیږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ریگویدا دمخه هم زموږ په هیواد کي آریائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آریائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مگر دې ژبي تحول وموند، او ویدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ویدا د کتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ویدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ویله کیده او د معلومو سندرو ژبه یعني "ویدي ژبه" هم دلې زموږ په هیواد کي د هندوکش جنوب ته پیدا شویده.

د معلومو سندرو ژبه یا ویدي ژبه

د ویدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسیو وکرناگل Wackernagle وائي: چه آریائي ستانو او روحانیونو یوه ژبه ویله چه د صوت له پلوه له ویدي ژبي سره یوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسیدلي دي. که نه وي ویدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پیړیو پیړیو ئې له زاړه حاله تغیر کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف یوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغیرات او تحولات پیښ سویدي هغه ټول د ریگویدا له لسو ټوکو څخه معلومیږي د دغه کتاب د لومړیو سندرو ژبه د ویدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کیږو ژبه ئې تغیر کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي لیدل کیږي، حتي د ریگویدا ضمایم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ویدي ژبي پیړۍ په پیړۍ تغیرات ښه را ښیئي، او لکه پوهان چه وائي د ویدا د لومړیو برخو او وروستنیو تر منځ باید اقلاً پنځه پیړۍ تیري شوي وي.

د ریگویدا ځینو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (گاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډېره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خیال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ویدي ژبي محرفه ده او د سنسکریت اوښتلي رنگ دي، تر ډېره وخته

[1] پخپله د ویدا او سمهیتا د کلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ څو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګنديږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پيدا شوې ده او هغه نو زموږ هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر انډوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي څخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو څخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سرې کولاى سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې څخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[3]

د پاڼيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[4] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼيني خپل آثار ليکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.

[3] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ٩٥٤..

[4] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمۀ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

د پاڼیني مشهورکتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قومو کي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کار ګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ۱۵۰ق،م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ٤۰۰۰ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کیږي، یعني د ګونارده Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتو کتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤۲۰ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵٤.
[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.
[3] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۷۸.
[4] بودهسټ انډیا، ص ۹۷.

د سنسکریت خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مګر په څلورمه عیسوي پیړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کي اسعمالیده، او ډیري نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریت ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیږي لومړۍ برخه ئې ویدي ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړې د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسیږي، ویدي دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مګر سترا Sutra شرح ئې د ویدي ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کي د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماین شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.[1]

سنسکریت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مګر سنسکریت هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولای او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانګي پراکریت Prakrit یعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریت نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څیړنه او مقایسه له دغو ابحاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې ګټي وایسي، مګر په دې کتاب کي به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدي ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریت لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بریتانیکا، ج ۱۹.

[2] فرهنګ نظام، ج ۲ ص ۸.

اکثر پوهان دا عقيده لري چه د ويدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[1] ماکس ميولر مشهور ويد پوهان دغه عقيده لري او وروسته ئې گريفت او ماکدونل هم تائيد کوي چه د ويد معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آريائي ژبي څخه پاته وي.[2]

په لوي سرکي ټولي آريائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ويشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti يا شروتي بولي چه معنا ئې "ارويدل شوي او الهامي" دي[3] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقيده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روايي او يو له بله نقل شوي يا په ياد شوي سندري چه دوي به مقدس روايات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کيفيت ئې نه درلود.[4] په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ويدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ويدو شروح او ضميمې او تفاصيل دي چه ټول پر اصلي ويدو باندي بنا سوي دي، ويدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهيتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصيل:

۱- ريگويدا Rig Veda چه دا يو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کيږي[5] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې يو منډلا (دائره) بولي. د ويد معنا مو دمخه زده کړه. ريگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجيد او ستاينه او ثنا ده. نو ريگ ويدي د ستايني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آريائيانو يوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ريشي Richi ويل[6] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځيني خلق ريگويدا پر اتو برخو Ashtata ويشي او هره برخه بيا پر اتو نورو ټوکو ويشي چه هر ټوک ئې ادهيا Adhya بولي. هره ادهيا ديرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ويناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ريگويدا ټول د ارباب انواعو ستايني او مذهبي دعاوي دي.

د ريگويدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه ميندلې شويده تر ۱۵۰۰ ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آريائيانو کوله، هر لفظ او هره وينا ئې بيله بيله شميرله او په يادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[1] د ويد تعليم، ص ۱.

[2] د گريفت د ويدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبياتو تاريخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، د دغي کلمې لغوي تحليل او تطبيق به وروسته بيان شي.

[3] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[4] د ويدو تعليم ص ۱ - ويدک انډيا ص ۷۷.

[5] وايي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم گډي دي (بريتانيکا).

[6] د دې کلمې شرح او تحليل به وروسته راسي.

ښکاري چه ريگويدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او يو مشهور عالم بيا پر څلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رگ بيذ ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي. بيذ يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهيب، د قربانۍ او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيذ ليکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بيذ بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او موږ ته پدې نزدي زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيذ وکيښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريگويدا مويد مضامين پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ويلي کيدې او شمير ئې ۱۵٤۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريگويدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- يجور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شويدي. دې ويد هم له ريگويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئې بولي يعي د ياجن ولکيا ريښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويديا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم ويد دي، چه د ماکدونل په قول تر ريگويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ريگويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريگويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريگويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

---

[۱] ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.
[۲] کتاب الهند، ص ١٦٥ باب ۱۲.
[۳] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.
[٤] ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

نثر ده.[۱] اتهروا ويدا پر شل برخي ويشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقريباً شپږ زره سروده کيږي.[۲]

سمرتي يا د ويدو ملحقات: پخپله د ويدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر يا گيت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات ليکل شوي، او ظاهراً تر پخپله ويد وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بيان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وايي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانياکا Aranyaka او يوپانيشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دويدو په شرح او هم د آريائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډير اهميت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ويدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روايات دي چه تر ويدو وروسته پيدا شوي، او د شرح او تفسير په ډول ليکل شويدي، سمرتي چه د مضامينو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پيدا کيږي، چه اصطلاحاً ئې ويدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتياتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څيړني دي او معروف گرامري عالم پاڼيني ته ئې نسبت کيږي او د پاڼينيا سکاشا Paniniya Siksha په نامه ياديږي او د دويدو د صوتياتو او تلفظ لپاره ډير اهميت لري.

۲- چهند يعني د اشعارو عروض او معيار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان ليکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ويدا په ساماويدا برخه کي هم د عروضو لږ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- وياکرن vyakarana يعني گرامر او نحو، چه د پاڼيني مشهور گرامر د ويدي ژبي اکثر قواعد بيانوي او له گرامري تحقيقاتو ډک دي.

٤- نيروکته nirukta يعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ريښو پوهنه etymology په دغه علم کي يو کتاب ياسکانيروکته Yaskanirukta سته، چه د دويدي ژبي د لغاتو ريښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ويدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha يعني هيئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[۱] ويدک انډيا ص ۷۲ - د ويدو تعليم ص ۳.

[۲] اتهروا ويدا دگريفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[۳] د ويدو تعليم ص ۳ ـ ويدک انډيا ص ۷۵ - کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۱۱٤.

٦- کلپه kalpa یعني رسوم او آئین او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډیر ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانینو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کیږي مگر ټول دغه مضامین متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً یو کتاب یا یوه یوه برخه ورته ټاکلي شوې او یو یو مضمون پکښي لیکلي شویدي، بلکه که ټول د ویدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بیان لري.[١]

د دویدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ویدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه یعني د زاړه ریگویدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه یعني د نوي ریگویدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه یعني د تفسیر او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه یعني د کوچنیو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ویدي ادب په دغه ویشنه کي ماکس میولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[٢] مگر د کلو په تعین کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ویدي ادب عصر باید تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسیږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ویدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسیږي.[٣]

نور کتب

تر ویدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکریت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آریائي کورنیو د جنگ احوال بیانوي. د پهلوانانو او بریالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بیتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بیاس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د یوه سړي تالیف هم ندي.[٤]

[١] ویدک انډیا ص ٧٧ - بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.
[٢] ریگویدا ج ٤ مقدمه.
[٣] د ویدو تعلیم ص ١٠ - ویدک انډیا ص ٧٩.
[٤] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ١٢٨.

(۲) رامابنا: بله مشهوره قصه رامابنا Ramayana ده چه دا هم د سنسکریت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کیږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسیح دمخه دا قصه واقع شویده، او بالمیک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بیتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډیر کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پدیش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه یاد شول. اوس چه تاسي ته د ویدي ادب او سنسکریت د آثارو او کتابو یو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ویدي ژبي او سنسکریت پر تله او مقایسه ده، له پښتو سره.

د ویدي ژبي او سنسکریت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ویدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژدیوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ریښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډیر سره ورته او نژدې دي، او د ویدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ویدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس مونږ استفاده ځني کولای سو، مګر د پښتو کوم لیک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ویدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقایسوي څیړنه د فیلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکریت مقایسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څیړنه کوو، لومړي به د سنسکریت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبیق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ویدي ژبي او سنسکریت سره د پښتو قرابت په ښه څیر څرګند سي.

د پرتله کولو او مقایسي اصول

د اصلي مقصد تر پیل دمخه باید لومړې د خپل کار اصول در وښیو، یعني په دې ځان پوه کو، چه زمونږ دا پرتله او مقایسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکیل لپاره دا څلور لاندیني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د یوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او یا ئې له بلي ژبي سره مقایسه وکړي، نو ښائي چه دغه لاندیني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځیني جوره شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمایندګي کوي، او په لیک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ۱۲۸.

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنگه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنگه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنگه دي؟ vocabulary [1]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیړني آره دغه څلور خبري دي، د بږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو بږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا بږغونه راز راز دي او هر بږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص بږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول بږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو بږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي بږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډیز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، zj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، یy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

[1] فرهنگ نظام، ج ۳.

۱ لومړي پلا د يوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پيښيږي چه يو توري په داسي بل توري تبديل شي چه په مخرج کي ډېر له اصله ليري وي دا نو داسي کيږي چه يو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بيا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه بايد ووايو.

٤- حروف صحيح يا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت يا صايت يعني ږغيږي توري vowels چه هر وخت صامتو توريو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توريو تلفظ کيږي، د ابدال پر وخت کم قيمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زياتي کيږي. ږغيږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، يو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکيل هم د يوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

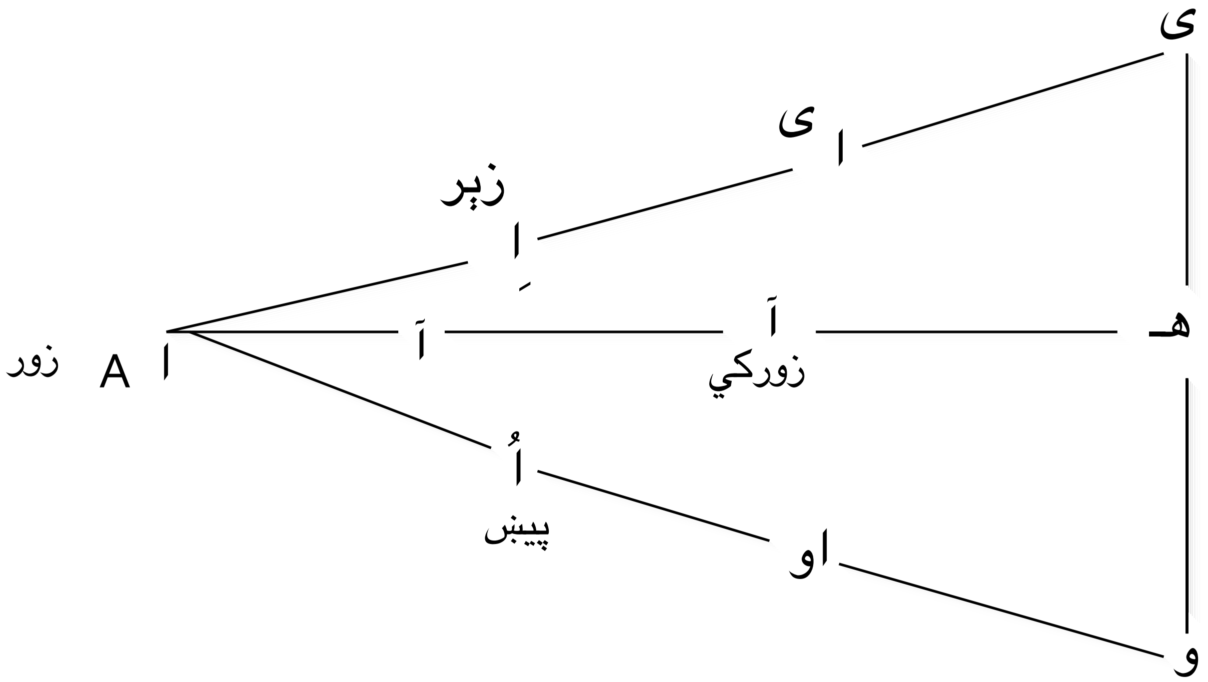

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کي آس ته وايي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.
په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ړ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	ښ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکریت کي د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپټ vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷٦٦.

مقصد ته نژدې دي، او سړی ویلاي سي چه له اصلي آریائي ژبي څخه دا کلمه سنسکریت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتوکي محفوظ دي، یا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغیري شوې دي، په دې ډول:

په پښتوکي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لویوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وایي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې یعني نه لوئیږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ریښې څخه واده vadah جوړ شویدي، چه په واده کي هم وده یعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډیرښت کوي، له دغي کلمې څخه ودیدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، ودیده، ودیدنه ودینګ جوړ شوي دي.

وده یعني لویښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کیږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ویدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتوکي (وده) ده، د دې معنوي تطبیق او تلازم د ځرګندوني لپاره دا لاندیني لغوي پلټنه هم د ویلو وړ ده.

د ویدا کلمه چه په اصل کي (وید) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بید beed ضبط شویده، (واو) او (ب) دواړه شونډیز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډیر دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو وید، بید او په پخواني اصطلاح بیذ هم شو[1] چه په پښتوکي له دغي ریښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډیر بد سړی دي یعني هوښیار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البیروني لیکي چه د هندوانو په عقیده مادهٔ مطلق او مجرده هیولا (ابیکټ) درې شیه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دین، جهل. او لومړی یعني عقل ته (بدهه) وایي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مګر د حافظ ساتونکي، مشر او رئیس معنا ئې ومونډله، المسعودي عربي مورخ لیکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډیر منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، یعني حافظ الدین او د دوي په ژبه (مو) دین او (بذ) حافظ ته وایي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، یعني سپه سالار په دغه ډول د بیربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هیربذ د رئیس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.

[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤۱.

[3] التنبیه و الاشراف.

[4] مفاتیح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧۱.

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني ځیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي ځیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړي. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د ګټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنګه ټینګه رابطه او اړه لري؟

ریګ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریګ ویدا Rig Veda د وید دکتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رګ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رګ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په درې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رګ د ستاینې او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مګر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

ګ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رګ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رګهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعرکالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وګورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رګ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦۷.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤۲۷، ٤۳۱، ٤۳٤.

روحاني مقام درلود، او د ويدو برخي هم دغو ريشي گانو ته منسوبي دي، مثلاً يوه برخه د يوه ريشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقيده لري، چه دغو ريشي گانو ته د ويدو د مضامينو الهام كيدئ، او د دغو روحانينو له ارباب انواعو سره ټينگه رابطه درلوده. په ويدوكي د ډيرو ريشوگانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښكاري چه هر قوم به ځانته ريشي درلود[1] او هر ريشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطيب بلل كيدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانيو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم كولې. د حمد او ثنا مضامين به ئې په شعركي ويل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ويدا كتاب ځيني ترتيب شو، او هره برخه ئې د هغه ريشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم كړي وې، يا دا چه د آريائيانو په عقيده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ريشي هغه رج rij يا رگ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستايونكي، ثناگوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ريگ ويدا، رج ويدا داگرده له يوې ريښې څخه را وتلي شيان دي، او معنا ئې ده د ستايني، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه كي داسي كلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي كلمي سره ښكاره خپلوي لري: لومړۍ كلمه ده "رشه" يعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نيكه رشه ده، يعني د پلار او نيكه خلق او سجيه ئې دغه ده؛ دوهمه كلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت كيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پركيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ريشي څخه ريشا يو صفت جوړ شوی دي، دريمه كلمه "وراشه" ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حميد مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق　　　　چه خندل مي د پندگويو په ورشو

معلوميږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وايي بلكه ښيې وينا او دگټي خبري ته وراشه ويله كيږي په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ريشي آريائي كلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژديوالي او خپلوي لري، ښائي چه كوم معنوي تحول ور پيښ شوي وي، مگر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزيوم دي، د آريائي ريشي كلمې په طبيعت كي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ريشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د ويد سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ريشي شاعر هم و، يعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاريخي كلمې ريښې په پښتوكي تر اوسه سته.

او ريكويد Rig Veda چه رجويد هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم كيداي سي، ريښه ئې دغه رشي rishi ته را رسيږي او معنا ئې داسي كولاي سو: منظوم ويدا، د ريشي ويدا، د ښو خويونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ويدو تعليم ص ۸ - ويدک انډيا ص ۷۰.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

سمهيتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ويدا څلورکتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره يوه سمهيتا بلله کيږي[1] مثلاً ريګويدا سمهيتا، ساما ويدا سمهيتا او نور، الماني مستشرق ونټرنيټس M. Winternits اصلاً ويدي ادب پر درو برخو ويشي. يوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهيتا بولي، چه ټول د ويدو متون پکې داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah يعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته ميوه کړيده يا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته ځني پاته سوه، پلاني ډيري پيسې لري، خو سمته ئې څلويښت زره کيږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ويدي ژبې سمهيتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفيږي، يا زياتي کيږي، يا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاريخي کلمه ساتلې شويده:

د غم د برخو په ويش راغلم   سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

يعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ويش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وويل چه د ويدي سندرو يوه برخه يعني متون او څلور سمهيتا، سروتي يا شرتي بولي، او دا عقيده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحليل کيداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال يو طبيعي کار دي، سرتي، سروتي د يوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفيفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فيلالوژي کي کوم قيمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف يو ځاي وليکو، طبعاً (ښروتي) کيږي، ښروتي لمړي شروتي بيا شرتي او سروتي شويدي، ښه راوتې، يعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

[1] بريتانيکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۷۷.
[2] د هند د ادبياتو تاريخ، ج۱.
[3] د دې کلمې نوره څيړنه د اجتماعي تشکيلاتو په بحث کي د سمتي ترکلمې لاندي راځي.

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسوکي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندروکي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، اوکله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسوکي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦٧.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده　　　　بيا دي نه وينم په تورو ستروګو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په ځپو راغي　　　　په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې　　　　چه سيځل ئې په نصيب شوله روزګاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس ګاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني څانګو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې څني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پارسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، څکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې ګنبيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، ګل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلګونه ئې کوچني او ګلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

---

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

له جنسه څخه دي، حکيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډير اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې ګلان د ساړه او وچ طبيعت لرونکي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خيسانده مفيده ده ګل ئې د تپ د وينو د بندولو لپاره مستعمليږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډير تفاصيل ليکي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله کيږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راګوزن ليکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پيدا کيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقوامو کي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګاڼه آريائيانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداګران او خرڅونکي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويي به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاټه شيره په نښتيځلو وته، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه ګاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل کيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونګ کي ميده کول، بيا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شيره کي به وروسته شيدې يا اوړه ورسره اچول او تخمير کول به ئې، دا مشروب دوي په ډير شوق چيښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې ګاڼه د ريګويدا شاعران ئې ډير صفت کوي: مثلاً په ريګويدا کي راځي: موږ سوما وڅښل، نه مړه کيږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په موږ څه کولای سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) يو څاڅکي يا شبنم ګاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښې پروت دي.[2] د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښکاره کيږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډير خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريګويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډکه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نوميږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه کوي.

---

[1] مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

وایي چه لومړی پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د یوپائیري سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګیري Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.[1]

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کیدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ویدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګیدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښي ده، د اتهروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتهروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومیږي، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګریفت وایي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبیله د ګنداری قبیلی سره ګاونډی وه ځکه چه ګنداریان د کابل او پیښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.[3] چه د اتهروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نزدې ده.

مورګینسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي[4] له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه څرګندیږي ، چه هوما یا سوما اصلي ځاي زموږ د هیواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریې ښکاره کړي دي، مثلاً ګریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نومیږي هسي لیکي:

چه ډوکتور ایچیشن Aitchison وایي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هریرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

---

[1] هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

[2] اتهروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲٤.

[3] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.

[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

Bornmuller چه په کرمان کي ډېر عمر اوسیدي سوما د افېډرا یوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افېډرا ډېر انواع موندل کیږي[1].

سر اوریل ستاین انګلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرینو مځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستېن وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي ولید چه خلقو هوم باله او افېډرا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افېډرا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاریخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط داکلمه هومه ولیکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډبرینو مځکو کي شین کیږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډېر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نیم ګز قدر لوئیږي، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوزي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخوکي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آریائي نوم کټ مټ په پښتوکي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیږي او له دې څخه د پښتو ربط له ویدي ژبي سره په ښه ډول ثابتیږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتوکي اوریدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

[1] د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[3] د یعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کي ډېر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کي در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کیږي. یعني عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼیني نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریگویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعني د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، تي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وایي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا۔ او۔ پنشدا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه دگرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعني د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.[1]

په حقیقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروۍ رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعني عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شپږو علومو کي چهندس ډېر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښې بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکیښ د عروضو اصول ئې پکښې څرگند کړل وروسته د ویدا په ډېرو شرحو کي د دې علم بیان وشو. د پنگل دکتاب شرح هلایودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کي هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.[2]

علامۀ ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري گڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاینه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بیا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

---

[1] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۸۶.

[2] برطانیکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړئ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د څپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند دکملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ړغ د چونیو نغوړیده سي   ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامۀ البروني لیکي چه اکثر هندوکتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.
[3] پټه خزانه، ص ٥١.
[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

او دریم پدکي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندی وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیږي چه پخوانی آریائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیواد کي ژوندی وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښیګړي په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپیلکی دي　　　　د دې نړي په عشق سمي دي[2]

یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و　　　　په ټیکنه ؤ په درست جهان او ښار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ریښی څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابری وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ١٩٤.

[2] پټه خزانه ص ۲۷.

[3] پټه خزانه ص ٤٣.

samapt تکمیل، تمامول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.[۱] د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه ریښه ئې قدیمه آریائي ده او ښائي چه له اصلي آریائي ژبې څخه په پښتوکي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د میم او نون سره اوښتل په پښتوکي اوس هم ډیر دي، مثلاً منښتل، ننښتل، منښلي، ننښلي، یا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul یعني ښه ډول او ښه ښیره[۲] چه عیناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډیر نژدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن یا کړل یعني کول (وکردن) دي.[۳] نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) یعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[٤] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "یعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبې د تانیث له جهته باید "ښه سمه کړې" وویله سي[۵] یعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.[٦]

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبې اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تیر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وینوې. د هند بومي وګړي چه تور لینګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرڅمن، بیدین ده.

[۱] هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.
[۲] هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.
[٤] فرهمک نطام ، ج ۲ ص ۸ دیباچه.
[۵] پښتو فقه اللغه، ص ۲٦۱.
[٦] هندوستاني قاموس، ص ٤٨۰.

دا کلمه په هندکي د آرین یعني نجیب او شریف په مقابل کي استعمالیده. آرین چه غنم رنګي انسانان وه، د "شریف" په نامه ئې ځانونه ستایل، او د هند تور لینګیان ئې "دسیو" یعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه ګڼل، د ویدي عصر شاعرانو دوي پیت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هندکي "دراویدي" بولي.

په ریګویداکي د آریائیانو او دسیو د جګړو ډېر تفصیلات راځي، او هرکله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسیو باندي غواړي، اندرا چه د جنګ رب النوع دی، هرکله دسیو سره جګړې کوي.[1]

تر ویدا وروسته د ایران د داریوش په ډېر لیک کي هم د آریائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شویدي، او وروسته په هندکي د دې کلمې معنا لږ تغیر خوړلي (داس) تش د غلام او مریي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] ګییګر الماني وایي چه په اوستاکي دانو هغه دانوه یا د ریګ ویدا (دسیو) او وروستني (داس) دي، چه د آریائیانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ یشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ یشت ۷۳-۷٤ فقره‌کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، دګراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له یوې ریښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځینو برخوکي دژ یا دش Dush عموماً د بد او بابیز په معنا و، چه د ډېروکلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزدیشت‌کي (دوش مینو) لیدل‌کیږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه‌کمه ژبه ویله‌کیده په هغې کي (دشمیر) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخیم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ویدا دسیو، داس او بیا هم دانو او د اوستا دش مینو او بیا د پهلوي دشمبر له یوې ریښې څخه دي، او هم په سنسکریت‌کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مریی او غلام اوکښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړی وګوري د سنسکریت (دش) یا (دس) هغه د اوستا (دش) ګرد سره یو شی دي، او په پښتوکي هم دا ټول موجود دي، داسي د سین ابدال په شین خو پخپله په دغوکلموکي سته او (ش) هم هرکله په (ښ) اوښتلای سي نو په پښتوکي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کیږي یو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۵ - تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[2] د ویدیک انډیا ص ۲۱۸.
[3] د خاوري ایرانیانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[4] د خورده اوستا فرهنګ، ص ٤۹۰.
[5] دساتیر آسماني ص ۲٤٥.
[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابیز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړي　　　　دښن په عشیو مو پییه کړئ[2]

امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي　　　　یا توراني دښن چه وایي[3]

عبدالقادر خان ختک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر ګزار دي　　　　نه په بدو د دښنه لري ګله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوګانو کي پراته وه، دوي ځانته ځیني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مګر چه دوي تر انهوس (اباسین) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینګي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جګړې وې، او پخپله آریائیانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریګویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیوګانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوګانې او پټي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.[4]

د دسیو او آرین د دغه تصادم او جګړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنګ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآرین اقوام د تورلینګي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.
[2] پټه خزانه، ص ۱۱.
[3] پټه خزانه، ص ۷۱.
[4] ریګویدا، ج ق ص ۲۲.

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[1]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ۆ.[2]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ۆ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي ډير د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئي له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[3]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئي فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[4]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډير شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[5]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[1] ويديک انډيا ص ۲۲۰.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[3] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[4] ويد ـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[5] منو شاستر.

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پر کشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيبا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډډيره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړ ـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

---

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کیده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیریږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټینګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړیږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډیري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل　　　ورځم توره وکښلې چه مین واورم په تا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

[۱] تمدن هند، ص ۲۱۵.

[۲] کمبرج هستري، ص ۹۲.

[۳] منو شاستر.

[٤] تمدن هند، ص ۲۱۵ - ویډک انډیا، ص ۲۱۲.

[٥] کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخیست، او لښکر او سپاهیان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل یعني توري کښلي (شمشیر آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکریت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو یو ډیر پخواني ادبي اثر (خیر البیان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کې د پښتانه د فکر او فلسفې یوه نابغه بایزید روښان لیکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دینسن راس پیدا کړې، او نارویژي خاور شناس مارگن سترن یوه مقاله د دغه کتاب په باب کې کښلې وه. په دغه مقاله کې له خیر البیانه څخه څو مخه په لاتینې حروفو چاپ شویدي، چه په یوه جمله کي دغه د (تور کښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډیر آدمیان په کرلو په بازرگاني باندي یا په پوند گلي، یا په تور کښ باندي، ځیني په نور نور چاري مشغولي کا آدمیان.[1]

دلته د خیر البیان لیکوال د انسانانو چاري او وظیفې (زراعت، تجارت، او عسکریت) ښئي، او عسکریت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاریخي کشتري دي.

ویسیا Vaicya

دا نوم په ویدا کې ویسیا، او په سنسکریت کې ویس Vais، ویسیه Vyasy ویشیا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دریمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وایي: چه ویسیا باید غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ویدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظیفه په آریائیانو کې تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼي اصول او د تخمو پیژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بیلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانیولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکیال پیژندل، دا ټول د ویسیا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطریاتو او نورو مسالو قیمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ویسیا باید څو ژبې زده وي، او پخورا ایمانداري او او ویسا او اعتماد او زیار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

[1] د هند د آثار عتیقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.
[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.
[3] منوشاستر (۱) برخه.
[4] تمدن هند، ص ۲۳٤-۲۳۲.

علامه البیروني دا نوم (یش) راوړي چه د (ویش) معرب دي، او وظایف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلومیږي چه د ویسیا وظیفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظایفو کي اعتماد او باور او ویسا لوي او مهم شرط گڼي[2] او که سړی ورته ځیر شي هم دغه مهم وظایف یعني تجارت او زراعت او مالداري بیله ویسا نه کیږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سته هم پر اعتماد او ویسا ولاړه ده.

وگورئ گټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ویسا) دي، او هیڅ لیري نده، چه د پښتو (ویسا) او دغه (ویسیا) له یوې ریښې څخه وي!

ویسا په پښتو ادب کي ډیره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ویسا　　　　هر دم ته وایه الله

یعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټگان دي په صوبه کي د خدا　　　　څوک په بند دي څوک لاگرزي نا ویسا

یعني بې اعتبار او بی اعتماده گرزي.

ښائي چه اصلي ویدي نوم له ویسا سره مشترک (ویسیا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغیر راغلي، ویشي، ویش سو په عربي (بیش) البیروني راوړي دي دغه (ویش او بیش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دریمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه گڼل کیده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدئ نیکي گواهي لم　　　　د ښایست مخي دي نشته په خوي ویښئې

د بیت آخرئ کلمه داسي ده (ویښ ئې) یعني په ښایست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه یې! له دې څخه هم معلومیږي لکه ویسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ویش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه گڼله کیږي، لکه چه دمخه وویل شوه، دا ډله د هند بومي تور لینگیان وه، چه دسیو (دښمن) بلل کیده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ویسا او ویش هم ځینو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کیت Keith د اډنبرگ یونیورستي د سنسکریت پرفیسور ئې معنا commoner یعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي لیکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبي د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کیږي چه د خوشحال خان په بیت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذليل او نا نجيب گڼل، او ټولي کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي گري، موچي گري، بازي گري، ماہوتوب، ماهي گيري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرئ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذليل، نانجيبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه گډول او دوي ئې بي شرفه او ډېر کښته خلق گڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، کښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندئ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مگر نده معلومه چه حقيقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهير يو ځاي گڼل شوي دي. يوناني مورخ مگستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشيانو کومکيان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آريائي اقوام تر اباسين پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او کښته او ناپاک وگڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښيښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فکر نتيجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنگ سپين والي او تور والي و (شودر) تور مخي او تور لينگي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريگويدا هم دسيوگان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتياز او په انگليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورڼه Varna ويل شوي دي، يعني رنگ او جوله او

---

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[3] د ويد تعليم ص ۱۲۸.

[4] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.

[5] ريگويدا لومړئ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتوکي د مخ او څيرې رنګ ته وايي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله بڼه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورڼه) لومړي پلا (برڼه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتوکي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي يعني رنګ color بل اکثر محققين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هندکي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستاکي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آيريامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره ځيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتوکي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: "وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چاري او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټنې) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظايف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړي ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه اوکلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتوکي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زموږ له هيواده هند ته تللې ده،

[1] ٣٢ يسنا ١ بند، ٣٣ يسنا ٣ بند، ٤٦ يسنا ١ بند.

[2] ګاتها، ص ٨٧.

[3] هندوستاني قاموس، ص ٧٠٣.

[4] کتاب الهند، ج ١ ص ٤٥.

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو یو خورا پخواني شعر چه امیر کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کې ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من مي ځي بریښنا پر میرخمنو باندي[1] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي یعني د ارادې غشي مي لکه بریښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکریت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمین په معناو دي[2] او دا کلمه په نورو آریائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلومیږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آریائي کلمه وي، ځکه چه آریائیان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي دیوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ویل[3] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي دیوستهان باله یعني د عبادت او نیکیو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله یعني د هندوانو ځاي او هیواد.[4]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقریباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ لیکي: "به ستهان لوهور در میان شدند"[5] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ویلاي شو، چه یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هیواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکریت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې یو شاعر وایي:

د اسلام د دین شهاب د نړي لمر دي   تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[6]

دغه بیت له یوې قصیدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدین غوري په مدح کي ویلې ده دی وایي چه سلطان شهاب الدین تور ستهان یعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بیته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[1] پټه خزانه ص ۳۳.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.

[3] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.

[4] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.

[5] آداب الحرب، ص ۳۹.

[6] پټه خزانه، ص ٥۳.

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریائي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډېري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستایلې شوی، معزز نمسیت namasyit یا نمسیه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفېږي (س) په (ز) بدلیږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي یو مبداء واحد مجرد ګاڼه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جور شویدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحي ګردیزی لیکي: "چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز همي بود پیش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادینه" لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: "و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډېر ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷۴۹.
[2] زین الخبار، ص ۷۵.
[3] حدود العالم، ص ۵۷.

پر ځاي مزکت لیکي مثلاً: "و مریم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکریا علیه السلام بوده" یا "روز آدینه نمزکت جامع نماز کرد"[۱]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغې ریښې څخه دي چه د سنسکریت (نمست) او د اوستا (مزد) ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجلیل او نیایش او نمنځې په مفهوم کې ښکاره دي، د پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نیایس، عبادت، تکریم) او نمنځن (با نماز و نیایش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نیایش شده) ټول له هغې ریښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکریت، هم په اوستا کې وه، او هم په پاړسو کې سته (ځ، ز، س) درې سره د یوې کورنۍ او یوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[۲]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې | په ژړا او به نارو وې
چه به گښیووت په لمانځنه | یا به گښیووت په ستاینه

یا:

یوه ورځ جهاد الفضل | ترکلو کلو لمانځل

دلته ټول د نیایش، عبادت، تجلیل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پیرځوینه، ښه سلوک نمنځنه، عدل | که دي دا خویونه شته څه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زینت د عاشقانو | عنایت، مهر، نمنځنه زینت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له یوې ریښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي | چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغې ریښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ویل دي نه کیږي و ما ته | کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتو کې له دغې قدیمي ریښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نیایش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچې قبایل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبیاتو کې دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدین په دعا کې وائي:

---

[۱] تاریخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[۲] پټه خزانه، ص ۸۹.

نوم دي تل وه پر دریځ په نمزدکونه.[۱]

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډیر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، ریښه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ویا کرنه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ویدانگو کي ویا کرنه یعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کي ډیر اهمیت درلود د ۶۰۰م په حدودو کي دا علم ښه تکمیل شو، او د پاڼیني پر ویاکرنه باندي نورو پوهانو هم شروح ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویا کرنه" وکیښ، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډیره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جیادتیه او بامن په ۶۶۲ع د پاڼیني د کتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیږي او وروسته هم ډیر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البیروني وایي: چه بیا کرن د صحیح کلام او سمي وینا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بیانیږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکریت په قاموس کي ویا کرن Vyakaran د گرامر په معنا ویا کرني Vyakarani د گرامرست او د گرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلومیږي. لومړي جزو ئې (و–ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ریښه لري مثلاً د پښتو (ویي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا ویي زما دراز دي　　　　دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو ویي کړم زما وروره　　په سهار بیداري کړه آخر وگوره[٥]

د پښتنو کلمات هم له دغي ریښې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (گفتن)، وینه (گفتار)، وي (گفت) د

---

[۱] پټه خزانه، ص ۵۷.

[۲] د هندوستان تهذیب، ص ۹۸.

[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ۷۸.

[٤] هندوستاني قاموس، ص ۷۷۷.

[٥] پټه خزانه، ص ۱۳۵.

فرانسي وايل voyelle او انګليسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتيني ووکس vox يا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګليسي وايس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و ـ ی) ريښې لري.[۱]

نو د سنسکريت د (ويا کرن) لومړي جزو هم له دغو ريښو څخه مرکب دي، (ويا) يعني ويل، ګفتن، کلام، وينا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، يعني کول، نو (ويا کرن) جمعاً وينا کول، ويل، کول يا (ويي کړن) يا (ويي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښايي چه دا کلمه هم زموږ له هيواده اوله پښتو څخه تللې، او په ويدي ژبه او سنسکريت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د ويد اديبان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نوميده چه لومړۍ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شويدي، ويدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي ياما Yama دوهم منو، مګر ياما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کيدونکي (مرتيا) بلل شوی دي[۲] پخپله وې وسوت په ريګويدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: يوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا ليري ځايه چه وي وسوت يې نوم ؤ (يعني له اسمانه) راوړ[۳] په حقيقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، يو له يوې موري چه ياما نوميده، د بلي ماينې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګاڼه سي، کله د (منو) نوم يوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهيدونکې او منونکې ده.[٤]

د هندي آريايانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي يو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظيم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسياپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، ميکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جوليس ايک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بيا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډيز دا دي: سهار منو د لاس پريوللو لپاره اوبه راوړې، يو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وويل: چه ته ما وساته، يو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وويل: چه په پلاني کال طوفان راځي، يوه بيړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

---

[۱] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[۲] ويدک انډيا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[۳] ريګويدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[٤] ويدک انډيا ص ۱۹۲.

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بیړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته یوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راځي[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شویدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د یاما پلار بلل کیږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونگهان) معرب رنگ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زموکار د دوي تاریخي پلټنې ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي[6] گویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برمانړ) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وایي، او پخپله (مانړ) د

---

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.
[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲٦۰.
[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنگ.
[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.
[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.
[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر ماڼو) د لوړې مځکې سړی معنا لري یوه ملي لنډۍ ده:

د بر ماڼو په شان ترهیږي د روغ ماڼو په شاني کښېنه دید دې کړمه

یعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول کښېنه، چه په لیدو دې ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ریښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکې کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ریښې څخه (منو او ماڼو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ریښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصیتونه دي، او په معنا کي نژدیکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په ماڼو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځایه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معیار په معنا هم باید راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبیق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم یوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ریګویدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او څاروي، او اسان او یو من سره زر راوړه.[۱]

دا کلمه له آریائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډیر داسي آریائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او یونان کي هم رواج وه[۲] دا وزني معیار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دلیل او سند ته احتیاج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه یوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقریباً یو رنګ اشتقاق ځیني شویدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منیا کول" یعني خپل زیار په کښل او امتحان په یوه شي کول چه د من د کلمې څخه منیا جوړه شوې ده.

پیسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وویل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هیواد له غرو څخه وړل او آریائیانو به د هغه په مقابل کي تک ژړ، یا طلائي رنګه غویي دوي ته ورکول، له دې څخه معلومیږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آریائي خلقو کي غویي ؤ، داسي غویي دوي پاسو pasu باله او

[۱] ریګویدا ۸۱ برخه ۶۷-۷۸ فقره.

[۲] ویدک انډیا، ص ۲۳۱.

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کيده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پيسو" يا "پکوس" pecus ثروت ته ويل، بيا چه مسکوکات په دوي کي رايج شول، هغه ئې هم پيکوس يا پيکو pecu بلل.[۱]

ډنکن فوربس ليکي، چه پيسا paisa د يوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نيم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ويدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ايکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پيسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډيري پيسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډيري توري ايکۍ لري، بلکه مقصد ډير نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ويدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډيره مشهوره وه، څو چه اوس ئې يوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودريده "پول" چه نه تاريخي حيثيت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کيږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ايکي" يا پيسه د پول لپاره واخلو او پيسې تروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کريش Krish

د شديار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئيانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آريا) کلمه هم له دغي ريښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آريائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدياره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ويدا کي راغلي، او شدياره کول افاده کوي. گيگر وايي: کريش يوه کلمه ده چه ډير ويدي اوستائې الفاظ ځيني جوړ شويدي، کرشتينه يا چرشتيه د آريائي قبيلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشيوت د دهقان او بزگر معنا لري.[۲] په سنسکريت کي هم دغه ريښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وايي، کرشن krashan شديار کونکي او يوي کونکي دي[۳] د پاړسو کاشتن، کاريدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ريښې سره ډير نژدې والي لري، کرښه خط ته وايي، چه د شدياري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کيده نزديکي لري.

[۱] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.
[۲] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲۴۵.
[۳] هندوستاني قاموس، ص ۵۶۷.

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ ګورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنګ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم ګڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[1]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زمانې څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، ګوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په ګویشت او بنداهش کي هم د ګوپت ذکر کیږي[2] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتګ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. ګوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[3] او چراګاه مشر ګرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[4]

---

[1] کمبرج هستري، ج ا ص ۹۴.

[2] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

[3] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱.

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډیر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډیر مینه ور، ډیر گران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي　　　　نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي　　　　چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډیر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي　　　　د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډیر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم میړه تل د ماینې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډیره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډیریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډیریدل غواړي "دا وگړي ډیر

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

کړې خدایه" دغسي هم په ویدا کي د پخوانو ریشیانو ډیر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداي د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلي کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کي ډیر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانگو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسي دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کي وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو یې له کهاله — لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2] — د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه" یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ویدي رنگ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه گرامه جوړیده او مشر ئې گرامني gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کي هم خورا مشهوره وه، ډیر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً گراموا‌سي gramvasi یعني د گرام اوسیدونکي، کلیوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامني

[1] ریگویدا، ۷ برخه ٦ فقره.

[2] پټه خزانه، ص ۷۱.

[3] وگوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.

[4] کمبرج هستري ، ج۱ ص ۹۱.

gramani د کلي یوه کورنۍ، گرمیاسوه gramyasva د کلي آس یعني خر، گرامین gramin کلیوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامیاسوه د گرام اسپه او گرامین لکه خاورین اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډې گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشتر گرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ریښه لري، یو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پیښور د بگرام په نامه یادیدي. شیدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي یو موقف دي، چه په نامه کي دغه ریښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلومیږي، چه زموږ له هیواده تللې او په ویدي ژبه کي ځاي نیولي دي یوه پښتو لنډۍ ده:

د بیلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډې بارוینه

ویسه ویس Visa'vic

دا کلمه بیله هغه (ویسیا یا ویش) چه دمخه په آریائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکیلاتو کي ویسه وه چه د څو گرامو وگړي به یوه ویسه بلله کیده، او مشر ئې ویس پتي، vispati یا راجن rajan باله.[3]

گایگر الماني لیکي: چه (ویس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ویل کیدې، هم یوې قبیلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکریت له vic سره یو دي چه په ریگویدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلومیږي چه د (و،ی، س) په طبیعت کي د سکونت او هستیدلو معاني پراته دي، مثلا د ویدا او اوستا (ویس) د انگلیسي هاوس house د پښتو (وسیدل، وسیده، هستیده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققین چه وایي ویسه هم د اوسیدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ویس هم د اوسیدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسیدل له مصدره سره ئې رابطه ډیره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ا م ۲٦۲.
[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.
[4] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.
[5] تاریخ افغانستان.

پور Pur

دکتور کیت Keith د دې کلمې شرح داسي لیکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنیت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غویو لویي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځایو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ریګویدا دغه ځایونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وایي چه په سنسکریت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp یعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وویل شوه، د ډیرو ګرامو او کلو کوږه (ویسه) بلله کیده د ویسي مشر ویسپتي و، ده به یو ټینګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډیر ځایونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډیر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بیجا پور، رام پور او نور.

اعلیحضرت امیر شیر علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شیر پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وایي مثلاً دري پوړه وداني یا پوړ پر پوړ یعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټینګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سمیتي Samiti

دمخه تاسي د سمهیتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري.

په آریائي اجتماعي تشکیلاتو کي یو مهم شي سمیتي و چه دغه کلمه هم له هغې ریښې څخه ده، دلته به لومړي د سمیتي اجتماعي مفهوم در وښیو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبیقي خوا وږغیږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبیلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانیو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فیصلې کامل اختیارت لري، او ځانته لیاري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آریائیانو هم ملي جرګې درلودې. یوه مهمه جرګه ئې سمیتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

په ریگویدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[1] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې یوه ئي سبها sabha بلله او بله سمیتي، په سمیتي کي سپین ږیري او د قبیلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سمیتي کي پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زیمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[2] په ویدي ژبه د سمهیتا او سمیتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهیم پراته دي. گویا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ریښې په ډېرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د تولیدلو عمل، سمیت semet یو له بله سره ټول، ور سره، سمیتنا samitna یو له بله سره ټولول او سره غونډول.[3]

لکه چه دمخه ویل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سمیتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو لیري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ریښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصایصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ریگویدا څخه ښکاره کیږي، چه آریائیانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او ځوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښي موجود و.[4]

په سنسکریت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقیږي[5] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قدیمي ریښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړیږي مثلاً ناځي، و به ناځي، و ئې نڅل، یو شاعر وائي:

لکه ناځي چه بسمل له تیره تیغه — چه په تیغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

---

[1] ریگویدا، ج ۳ ص ۲۵۳.

[2] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.

[3] هندوستاني قاموس ص ٤٧٨.

[4] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.

[5] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

دا کلمه په ريگويدا کي ډيره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کيده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لويان گرد پکښي حاضريدل.

غېږ بازانو به غېږي ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل. دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښي ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره ځرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميړونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينگارول، گويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبي څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريگويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي ځښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گاڼه او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځليدلو او رڼيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو کې دوني عامه ده، چه اکثرو قديمو اقوامو له دغې مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډييوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکريت کې ډيوا، ډيواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري کلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه کې را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس ليکي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د ځراغ په معنا.[2]

وگوري دغه کلمه په يوناني کې ذيوش Zeus او بيا زيوش، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پټير هم له دغې کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کې ذيو او په اسلاوي کې ډيواس، په ايتالوي کې ډيو د پرتگالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغې ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کې ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيويس Dious او ډيواين divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کې تر اوسه ځراغ ډيوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټينگه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا کلمه له دې مځکې څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډييوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نوگويا ډييوس آسمان وو، چه په مقابل کې يې د دې رب النوع د مځکې بل رب النوع هم موجود و. که د ډييوس کلمه تحليل کړو، پښتو کلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عيناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب کې ډيره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډيوه يې — زه د هجران په تاريکو کي ناسته يمه

ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډيويز آسمانه — سترگي دي وزه که به لمر را خيژوينه!

---

[1] تاريخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[3] تفسير الجواهر - ويدک انډيا، ص ٨٥.

دلته معشوقه له مین سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخېژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خیژوې نو دي سترگي ووزه!
دغه ډیویز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آریائي نومو ماخذ گڼل کیږي، چه دمخه تیر شول.

پریتهي وي Prithivi او نور

په ریگویدا کي د ډیوس په مقابل کي تل پرتیهي وي یعني مځکه راځي، دا هم د یو رب النوع نوم و[1] په سنسکریت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډیر کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړیدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شریک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پریتهي او پرتهوي او پروت ډیر سره نژدې دي.
راگوزن لیکي، چه په ویدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپریدنه او پروتوالي دي، او اوریځي او غره ته هم له دې جهته پروت وایي، چه خپاره او پراته وي، پرجاینه هم په ریگویدا کي د اوریځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آریائیانو هم له دې رب النوع سره ډیره دلچسپي درلوده. سلاو او لیتواني اقوامو ئې تر ډیرو مسیحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پیترون (اوریځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي یقین راځي چه پریتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له یوې ریښې څخه دي.
دغسي هم ماروت Marut د باد او سیلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت په شکل موجود او د ښتو د یوې قبیلې نوم دي.
دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم یو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ریښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آریائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډیره نزدیکي ور سره لري.
اندرا د ویدي عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر یوې قبیلې ایښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کیږي.

---
[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.
[2] ویدک انډیا ص ۱۳۱-۱٤۱.

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه- باختري اوستا او نوې اوستا- د اوستا ټوکونه-اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات- په پښتوکي اوستا- زرا تشترا- سپنتمان -
اهورا مزدا- واره - بامي- اسپه- کاوه- د ځایو نومونه- مانده - راغه -
سپین غر- د ځینو وسلو نومونه- عمومي مشابهت او نزدیوالي- د تطبیق جدول

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډیر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا درې ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرګولې وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وایي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط د ګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کیږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کیږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقیقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسیر ژبه یعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسیر یو بل تفسیر هم درلود چه هغه (پیتي زینتي) یعني مکرر تشریح یا پازند بولي، د دی تفسیر التفسیر ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي یا زند له پهلوي څخه لږ څه بیلتون لري او ټول کتب چه پکښي موجود دي د پهلوي نسخو تفاسیر او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ایران کي زړه پاړسو (فرس قدیم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځیني را ووتې، نو په حقیقت کي اوس د زړې باختري اوستایي ژبي آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا یو ټوک دي د محقیقینو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکیښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دین ومانه او ټول د زردست قوانین ئې د غویو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې ولیږل.

یو پخواني مورخ پلینیوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومړي میلادي قرن کي داسي لیکي چه لومړني اوستا دوه ملیونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي لیکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه ، محمد جریر طبري متوفي ۳۱۰ هـ وایي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه، شهنامه وایي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرینو تختو کښل شوي وه، تنسر د ایران یو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په یوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دین له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو روایاتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندیږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشیانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه یا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بیرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وویشۀ. یو انګلیسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤۵۷،۰۰۰ کلمې تخمین کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

---

[۱] تاریخ ادبیات ایران د دکتور شفق ص ۸.

[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج۱ ص ۱٤۰.

[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱٤۵.

دي، يعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بيا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط يوه ربع پاته ده.[1]

له دې بيانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډيري صدمې ليدلي، او څو واره له منځه وتلي او بيا سره ټول شوي دي، او ډير نوي نوي مضامين وروسته هم پکښي داخل شوي دي، يعني دا يو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټټر فرانسوي عالم ډيري برهمني او پهلوي او او بودائي او يوناني اغيزې او عناصر په اوستا کي ښيئي[2] نو لکه د مضمون او محتوياتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په ګډ شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمايندګي نيسي کولاي، او دا يو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانياونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دين رسمي ګڼل کيدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دينکرد[3] په اتم او نهم فصل کي تفصيل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[4]

دغه يويشت نسکه پر درې برخي ويشل کيږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha يا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسايل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنينو پوري، دريمه برخه يې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهيات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[5]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښيو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکريت ئې ګيتا بولي يعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵۵٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري: [6]

۱ـ ستوت يشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کيږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي يې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

[1] ګاتها، ص ۵۰.

[2] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[3] دينکرد يو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عيسوي پيړۍ کي ليکل شوي دي.

[4] يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[5] يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[6] زند اوستا لمرۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

۲- سوتکر Sutkar

۳- ورست مانسر Varst-mansar

٤- بک Bak

٥- وستک Vastak

٦- هاد هوخت Hadhokht

۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک دري برخي په یسناګاني دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه دري برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:

۱- ینکاتوم Nikatum

۲- ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat

۳- هوسپارم Husparam

٤- سکاتوم Sakatum

٥- وندیداد Vendidad

٦- کتردات Kitra dat

۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په اریټستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاريخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان يشت نوميږي، ځيني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱۶ ټوټې په هوم يشت او سروش يشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دريمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نوميږي، نه ښه پيژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

٤- رت دات ايتگ Rat-dat-itag

٥- بريس Baris

٦- کش کيشرو Kaskisrav

۷- ويشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتيانو د خلقت او د پيدايښت احوال و، د بندهش د پيدايښت او خلقت بيان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هيڅ نه يو خبر، او نه دينکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په گاه او سي روزه Siroza کي يو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ايتگ Rat-dat-itag د قربانيو ترتيبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانيو په بيان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوگيري ئې کوله، له دغو څخه يوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نيرنگستان کي دکش کيشرو ځيني مضامين وي.

اومه برخه چه ويشتاسپ ساست يعني د ويشتاسپ يادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بيانوي چه اوس د ويشتاسپ يشت او د آخرين پيغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتيجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه يعني ونديداد،، او ستوت يشت بشپړ پاته دي او له بکان يشت څخه هم ډيره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ويشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخې پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايي چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ يا ډيري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ويست West انگليس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسيم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنيکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ يسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکريت کي دا کلمه يحبنه، په پلهوي کي نيرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ويلي کيږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا گاتها څخه دي.

۲- ويسپريد Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او ورادو مجموعه ده، چه د يسنا سره يو ځاي ويل کيږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ويندیداد Vendidad يعني د شياطينو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بيان شوي ديني قوانين او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد يعني بابونه لري.

٤- يشت Yasht يعني نيانش او لمونځ چه د کلمې ريښه په هغه يسنا کي ده، دا يو ډول سندري دي، چه د خدايتعالي او پريښتو ستاينه ده، يشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، يعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ع کي تاليف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځيني جوړيږي. د دې کتابو ډيري پخوانۍ نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له يسنا څخه د کوپنهاگ په موزيم کي سته، په (۱۳۲٥ع، ۷۲٦هـ) د هيربد مهربان کيخسرو په قلم ليکل سوي، او وسترگارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاگ ته ئې وړې ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انگليسي و چه په (۱۷۰۰ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ايران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډير زيار وکيښ تر دې ورسته يو بل فرانسوي عالم انکتيل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بيا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ع د يسنا ترجمه

[1] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دگاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاريخ ادبيات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کي ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، میه، لاسن، اسپیگل، گیگر، ډارمستېټر، گیلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[1]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبیق کړو.

دمخه د ویدا په بحث کي تاسي ته د تطبیق اصول معلوم سوه، هغه تحلیلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس یو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحلیل کوو، فقط د مثال په ډول یو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبیق او مقایسه بیل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاریخ وظیفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحلیل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آریائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحلیل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا یوه توجیه ورته کړېده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شویدي، اوستا، ایستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اویستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړیدي، په سریاني ژبه اپستاگا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققین چه وایي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط یو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داریوش[2] د بیستون په ډبر لیک (٤ لیک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[3]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[1] گاتها، ص ١١- د براون تاریخ ادبیات، ج١ ص ٧٠-٩٠.

[2] داریوش هخامنشي چه له ٥٢١ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړیده، د ایران د بیستون په غره کي یوه مشهوره کتیبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښې لیکلي دي.

[3] د براون تاریخ ادبیات، ج ١ ص ١٣٩- گاتها ص ٤٧.

۱- پروفیسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنیان او اصلي متن" ده، پروفیسور بارتولد او ویسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر لیک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- یو بل مشهور عالم جیکسن Jackson د نیو یارک د کولمبیا کالج پروفیسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکریت ویدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي یا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي یا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتیر آسماني په فرهنگ کي لیکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابیکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهین ستایش و مهین نیایش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام لیکي: اوستا کتاب دیني زرتشت پیغمبر ایران است اسیري لاهیجي گوید: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت ناید مکش چندین عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي لیکي استا، وستا، ابستا، تفسیر زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند   بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې لیکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شویده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقیده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" یعني "نه" دوهمه ټوټه "ویستا" یعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[٥] او د دې نامه وجه تسمیه، هم داسي بیانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهیدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاریخ ادبیات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتیر آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[٥] د همائي تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹٥.

په پښتو کې اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کې د پوهانو له مفکورو څخه لوړې څېړنې مختصراً را نقل شوې، په پښتو کې هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبې ډېر کلمات چه په پښتو کې وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړیده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په ۳۳۲هـ کال هسې لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهمٔ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوی د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کې ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.
[3] الکامل ابن اثیر.

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..."[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (ا_وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه | کویله بړغ کا بیلتون له لا سه
یه، هغه لوني گوهر په خول ستا | دا مرحبا کا ستا، ږموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (ا_ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (او_ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک_الک، هگۍ_اگۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

---

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[1] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[2]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش څخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي   کنم از دل بتو بر آفد ستا[3]

له دې څخه هم معلومیږي، چه له پخوا څخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ څخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[4] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه مححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[5]

[1] گاتها، ص ٨٩.
[2] پټه خزانه، ص ٣٥.
[3] لغت فرس، ص ٥.
[4] تاریخ عمومي عالم، ج ١ ص ٣٢١.
[5] گاتها، ٢٢.

لکه د دي نامه په ظاهري ډول او شکل کي چه اختلاف دي، په معنا کي هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا یوه توجیه کړیده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعي (د ستورو ستایونکي) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وایي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي بریښیدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژېړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسي وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځیني پوهان داسي وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کیږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کي زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

۵- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دي، مګر په ترکیب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[۵]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستایونکي او سندري ویونکي هم ړدي، مګر موږ ته د لغوي څیړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظریه معقوله ایسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[۵] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاگ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړی جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز ـ ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملگري یو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً گویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې ځخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې ځخه ډیر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانو کي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران" کتاب د ده په نامه کنبل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسټر وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړی ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنگه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندی او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو ځخه ادا کیږي او د یوه مخرح دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایو کي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډیره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

[1] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسې کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کې هم دا نوم ډیر ځله راوړي.[۱]

سپین نژاد خو داسې مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفې کورنې څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتو کې (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکې دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خراپه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کې به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغیرات چه په څو زره کاله کې دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کې عمومي دي.

د سپیتمان لومړی جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نومو کې ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثرو نومو په سرکې سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیداد کې داسي نومونه ډیر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږی.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلای شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نومو کې و او د دغې کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کې هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستا کې اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کې د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډیري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

---

[۱] ګاتها، ۹۲.

[۲] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.

[۳] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.

[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

ګایګر المانی وایي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غیب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي یو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحلیل او تجزیه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ریښه لري.

تاسي دمخه د سنسکریت په څېړنه کي د (مزدا) د کلمې نظایر او امثال او ریښې په پښتو کي ولیدې، نو ئې دلته تکرار نه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحلیل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکریت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکریت کي سور او سوریا شوې ده چه لمر ته ویل کیږي.[2] فردوسي وائي:

از ویست شادي و زویست زور   خداوند کیوان و ناهید و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بیا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ویل شویدي، فردوسي وائي:

به یکبارګي تیره شد هور تو   کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدلیږي لکه چه دمخه هم ویل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګایګر هسي شرح ورکوي چه هور یعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضیاي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بیا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګاڼه، لکه چه په ویدا او اوستا دواړو کي د اور په نمایندګي ارباب انواع سته مثلاً د ویدا یو مشهور رب النوع (اګني) یعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، بریښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آریائیانو کي هم وه[4] ګایګر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بیله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کیږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماینده ګڼل کیدي.

دغه د اهورا یا هور یا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځیني جوړ شویدي، چه اصلاً باید (هوربد=اوربد) وي.

[1] د خاوری ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنګ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ایرانیان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ایرانیان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وايی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څېړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتيبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډير واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ايښو کيږي، عجيب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونکي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتيح العلوم، ص ٢٦-٧١.

[2] د ويدو تعليم، ص ١٨.

[3] آثار العجم.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٢٦.

یوه واله کي چه هیوه هاتره[1] اوږده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډیري جگي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډیر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوگه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویئ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز څارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډیري جگي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډیري خوندوري او

[1] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

ښه بوي لرونکي وې تخمونه یووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه یووړل، او په زیار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړیو ودانه سوه.[1]

په ورستنیو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بیرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وایي چه یما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه یما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنیت لومړی اساس ایښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د یما په دغه تاریخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅیدي نو ده له درو زامنو څخه یو چه یوروتاد نره Urvatad-nara نومیدي واره مشر ټاکلي شوي و یعني Temporal lord of the Vara.[2]

د اوستا دا (واره) وروسته عجیب تاریخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تیریدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پیژندله کیږي، څکه چه په پښتو کي ریښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاریخي او ادبي تحولات بیانوم.

په سنسکریت کي له دغي ریښې څخه ډیر کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var یعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیِ کولو ځاي. واړا vara د یو ښار څلورمه برخه، یو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښي اوسیږ، واړی Vari یوه محوطه، غولي، دربار، با غ.[3]

د سنسکریت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي یوه ده، او دا یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، څکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د یوه معبد په ډول د زرتشتي دین کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دین له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب څپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، بامیان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دین معبد وه، اوس د بودائي دین کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بیرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه یادیدي (د لوړو بیرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبدیله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کیده.[4]

---

[1] وندیداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[2] اوستا، ص ۲۱، حاشیه د ډارمستټر له خوا.

[3] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[4] تعلیقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سليمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودائي بودتون گڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بريو پر وخت ډير داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[1] مگر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه[2] وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.[3]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائيانو (نو وهار) و.[4] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مگر د اسلام د راتگ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنگ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودائي بودتون ښکاره کوي.[5]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[6] چيني زاير هيوان تسنگ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډير پوخ او جگ و، زرغونې جنډۍ په نيزو وپيلي لوړي پر رپيدې څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنډۍ دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.[7]

ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوی د دې ځاي يوه گنبده (اشبت) سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدي، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[8]

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[1] فتوح البلدان، ص ۴۳۷.
[2] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[3] دکتاب الهند انگريزي مقدمه، ص ۳.
[4] انسکلوپيديا آف اسلام، ج۱ ص ۶۶۳.
[5] انسکلوپيديا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶۴.
[6] چچ نامه د اليټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[7] مروج الذهب، ج۴ ص ۴۸.
[8] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

هر کال په پسرلي خلقو ګلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډې له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وګرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نوروزکز نسيم بهار　　　　شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت ګل بهار　　　　نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4]　　　　کزو سرخ ګل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرګنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی　　　　بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنګام خزان است و چمن را بدراند　　　　نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[2] آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.

[3] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[4] فرهنګ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي یو شی و او دغه حقیقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ویلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د یوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ویوال) وایو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کیږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرین دیوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راګرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره یما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وایې:

خوشحاله چا ته وایې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

یعني د پند د دیوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وایې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره یا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازیو لپاره جوړوي او شاو خوا یو لنډ دیوال پر راګرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساګو ډک شی په تیندک باړو له ځینه

اوس نو موږ له دغو تاریخي او لغوي څیړونو څخه دغه نتیجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټې او حصار او کلا او دیوال لپاره چه پر یوه وداني راګرزیدلي وي په آریائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) یا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آریائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د یما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکریت: واړ var محوطه، ځاي، د دیوال په منځ کي ځاي

سنسکریت: واړا var د یوه ښار څلورمه برخه

سنسکریت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

---

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنګ نظام، ج۱ ص ٥٦٢.

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (ديوار) آخرني جزو (وار) var

انگليسي: وال wall د ديوار په معنا

پښتو: باره barah يا باړه barah بند ديوال، حصار، کلا

پښتو: د ديوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاريخي نوم (واره) ريښې په ټولو آريائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاريخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغير هم د ډيرو پيړيو تيريدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهيم باره لري هغه اصلي تاريخي مفهوم ته ډير نژدې دي، دا هم بايد دلته هير نکړو چه لدغي ريښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډيرو ځايو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننگرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځايو او ښارو نومونه دي، او موږ ته ښکاره کوي چه دغه ريښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قديمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ويلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازهٔ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حودود کي ليکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. يو ور ئې نو بهار نوميدي چه بعضو خلقو دروازهٔ سلطان احمد يا دروازهٔ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهيکا) د کلمو په تطبيق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ريښې وليدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپريدو دمخه د بخدي په ورشوگانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شريک او له يوه اصله دي. له خورا قديمي زمانې د بخدي يا بلخ ښار يو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي يو ځاي سريرا srira يعني ښکلي ذکر کيږي، او وروسته هم دغه صفت باميک يا بامي دي چه معنا ئې ځلاند يا ښکلي گڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان يا د دقيقي شاعر په اصطلاح "بلخ گزين" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جيکسن معروف مستشرق وايي: چه د اوستا يوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پيدا شوې، او د اتم مسيحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ويشتاشت زوي په بلخ باميک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

---

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

ښار جوړ کړ.[1] دارمستتر وايي: چه باميک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ريښه باميه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[2]

له دغي تاريخي پلټني څخه ښکاري چه باميک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړيو آثاروکي دا کلمه وينو، مثلاً فرخي سيستاني چه د ٤٢٩هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرۀ باد بهار — از در نوشاد، رفتي يا ز باغ نو بهار

حکيم اسدي طوسي په ٤٥٨هـ هسي وايي:

بفروختن اين حال گيتي فروز — سپه راند از امل شه نيمروز

سوی شير خانه بشادي وکام[3] — که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤٠٠هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان — بسي پند و اندر زها داد شان

يا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[4] — سپر دو نهاديم يکسر بگنج

علامه البيرني د ٤١٠هـ په حدودو کي د بلخ ذکر کوي او وائي: بلخ واسمه في القديم بامي[5] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره يو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرگنديږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او يا د دې ښار په صفاتو او جغرافيوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ ليکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کيږي، ضبط کړې وه، يو فرهنگ ليکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کيږي."[6]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د باميان خوا ته هم ځي چه باميان هم يو تاريخي ښار دي او ښايي چه د بلخ بامي او باميان تر منځ تسميوي اشتراک هم وي.[7]

---

[1] د ويليم جکسن زوراستري ښووني، ص ٢٧٢.

[2] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج١ ص ٨ نوټه ١٤.

[3] گرشاسپ نامه ص ٣٣٥.

[4] شهنامه، ج ٣ ص ١٢٨٥، ج ٦ ص ٤٨٢.

[5] قانون مسعودي، ص ٤٣.

[6] فرهنگ نو بهار، ج ١ ص ٩٨.

[7] فرهنگ انندراج، ج١ ص ٣٧٨.

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.[1] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړو کتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د باميان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه موږ د علامه زکي وليدي خبره ومنو او دگنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي د کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د يوه قوم پهړول وينو، باميزي د ابداليو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[3] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی او کومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينگه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د گلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني گلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کيږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه گل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو — نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حيات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

غټول يا غاټوي يا ختول خو موږ پيژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پيژنم چه د کوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بيا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه يو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح يې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگې جندۍ درلودې چه له ليرو ځايو څخه ئې خلق ليدلو ته ورتله د مورخينو په قول ئې بيرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه ليري ليدل کيده[1] که موږ په تاريخي سترگو وگورو د دې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وينو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قديمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخينو هم ليدلي و ياقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روايت ليکي چه نوبهار په بلخ کي يو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حريرو او نورو ښکليو او قيمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه يوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډيري ودانۍ وې، چه زايرين به هلته اوسيدل.[2]

د ياقوت له دې روايته ښه ځرگنديږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ باميان يا بلخ بامي بلل کيدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هيڅ ليري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نوميدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي ميله په مزار شريف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کيږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه يو لغت د زمانې د تيريدلو او د محيط له گرزيدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډير وليدل له حقيقته مجاز ته گرزي او ډيري نوي نوي معناوي په تقريبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سريرا (ښکلي) پر ځاي په حقيقي مفهوم دريدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته يو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منح يوه حقيقي او ازلي او خلقتي او طبيعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۰.

[2] معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او بامیان تر منځ یوه ټینګه علاقه سته، چه دلته د تاریخي او لغوي اسنادو په ویسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاریخ کي دا کورنۍ ډېر شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسمیه خورا ډېره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حیواناتو مخصوصاً د آس په نامه یادول او تر اوسه هم دغه آریائي رسم په پښتو کي سته مثلاً ډېر خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان ږدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پیدا کیږي، نو له قدیمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو یوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وایي، فلاني زر اوښي لري یا زر میږي لري، نو ځکه په قدیمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه یعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. یا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قدیم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وایي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ	چه د عشق سیلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وایي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا	لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کیږي موږ ډېر دغسي نومونه وینو: مثلاً د اوستا بیان له قراره د زرتشت څلورم نیکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وایي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.
[2] د خاوري ایرانیانو مدنیت.
[3] ګاتها ص ۹۵.
[4] آریانا - د ښاغلی بینوا مضمون.
[5] یسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

مناسبت مشکل دي[1] مگر که موږ وگورو دغه لومړي جزو ښکاره ښښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) یا (او) بدلوو، او اوچت هم وایو، نو اوچته اسپه یعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاویا، کي په اوستائي دوره کي ډیره مشهوره کلمه ده او دا یو مجلل عنوان و چه د قدیم مشرانو ته ورکول کیدي، مثلاً کاوي یا کواني یا کیاني د بلخ د مشهورو پاچهانو د کورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ویشتاسپ سره ذکر کیږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډیرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کیقباد او نور.

کوي، کاوي، په ویدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پیشوا او پیغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکریت کي کاویه شاعر او سرود ویونکي ته وایي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه د کاوه کلمه له ویدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښیارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شیخ رضي لودي د شیخ حمید لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سلیمان غرو ته د اسلام د تبلیغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارویده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې یو شعر ورولیږي چه یو بیت ئې دا دي:

نصره! نه مو یې له کهاله		لودي نه بې په کاوه[6]

دلته ښایي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه یې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ویدي او اوستائي زوړ رنگ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ریښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځایو نومونه

په اوستا کي ډیر د ځایو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري یعني د دې زاړه کتاب جغرافیائي معلومات ټول د هغو ځایو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څیړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځایو

[1] گاتها، ص ٩٥.
[2] یسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.
[3] مذهب ویدي، ج ٢ ص ٣٣٨.
[4] کاتها، ص ٩٣.
[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.
[6] پټه خزانه، ص ٧١.

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافیائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځایو نومونه تحلیل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلومیږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شیلې ته وایي چه د سیل اوبه پکښې بهیږي. په قندهار کې ډیر ځایونه په دې نامه اوس هم سته لکه میل مانده، مږوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هیواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دې په اوستا کې ډیر داسې نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آریائي هیوادو په بیان کې یوولسم هیواد هیتومنت وینو په دې ډول: :له هغو ښو ځمکو څخه چه اهوره مزدا پیدا کړي یوولسمه رڼه او مشرفه ځمکه هیتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه لیکي په یوناني کې ارې منتس Erymanthus او اوس هیرمند او هلمند بلل کیږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دې، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کې دوه غرونه چه سیامکه او فراییو دي هم ذکر شویدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهیش کې د سیاک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand یعني اورین غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژدیوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شویدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه یو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاریخي څیړنو څخه داسې نتیجه اخستلاي شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بیا اومند omand او د یوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره یو دي.

علاوه پر دغو نومو ډیر داسي نومونه هم لرو، چه په پای کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وایو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قدیمه پاته دي، او د ډیرو تاریخي نومو ریښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] وندیداد فرکرد، فقره ۱٤.

[2] اوستا، ص ۷ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ۲۰ فقره ۱٦، ۱۷.

[4] زمیادیشت فقره ۵.

[5] اوستا، ج ۲ ص ۲۸۸- ۷ نوټه.

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha یاد شویدي چه درې قومه پکښې اوسیدل.[1]

که څه هم د دې ځای د جغرافیائي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربایګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځای دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافیائې موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستائي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډېر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځای شول غرونه رغونه زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپین غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننګرهار کي ډېر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شویدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شویدي[2] او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کیږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼي ته وایي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي یعني د مخ رنګ ئې ژړ و، یو شاعر وایي: ژړه ګونه ګرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- د ګیري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کیږي: سپین رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځینو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ریښې مومو، ځیني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډېره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمایندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوش په ډول موجوده ده او خپل قدیم

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ۱٦.

[2] ۱۰یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

[3] ۱۳ یشت، فقره ٤٥؛ یشت ۱۵ فقره ۵۷.

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لینده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وایه او د غشي کلمې ته ډیره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزدیوالی

په تیرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آریائي ژبو بیا په تیره له ویدي ژبي او سنسکریت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي ولیدل چه د ویدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاریخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژدیوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ویدا او اوستا څخه په تطبیقي ډول نورو آریائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حیه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصیت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانین لري د لغاتو او الفاظو لپاره موږ عناصر پیدا کولای سو لکه له تیرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر یو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهیم لري چه په هره ژبه کي تطبیق کیدلای شي په حقیقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړیږي. دوه درې ږغونه د یوې معنا لپاره عنصر ګڼل کیږي او نور اصوات چه ور سره زیات سي معنا ئې تغیر په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دریدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دریدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ویلاي سو. په پښتو ناسته کښیناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ایستادن) هم له دغي ریښې څخه دي د انګلیسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عین دغه عنصر په سنسکریت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکریت دواړو کي (استا) د دریدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څیړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آریائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی باید هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په یادګړو چه د یوه مخرح حروف عموماً او بیا د نژدو مخارجو توري یو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د لیرو مخارجو څخه هم بالواسطه کیږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وګورو.

---

[1] ویدک انډیا، ص ۳٤.

[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

غويی د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتوکي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې گئو مفردگاوس جمع ده په پښتو د غويو گلې ته گورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبوکي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوویاوو (گورم) او په نوي سرويني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو يا دينا (د غوايي غوبني) او گوسو پودين "بادار" گوس پود خدای، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "گوپ" نوميدل له دغي مادې څخه د سنسکريت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پرکورني او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتوکي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون، گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حيوانات)، گوبا (زن گاو هيکل احمق)، گورم، گوار، گوير (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وگورئ په پښتو گوار، گوير، گورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان   مانند گاو چشم زگاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کارکړي اوکوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينگه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرگنديږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم گڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولای سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انگليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳۶.

[2] د الفاظو د سرگذشت ديباچه.

واټر او فادر چه د ټيوټن له فادر څخه جوړ شويدي، د ايتالوي پادري، او د فرانسوي پير ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma يوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ويشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظيفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ويشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آريائي ژبو کي دغه ريښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (مير) هم بلله کيږي. ګويا ريښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زياتيږي، د سنسکريت ماتار، د اوستا ماتر، د يوناني ميتير، د لاتين ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني مټر د انګريزي مدر، د ټيوټن موادئير، د هسپانوي او ايتالوي مادري، د فرانسوي مير، دا ټول له يوه عنصره زيږيدلي دي، بلکه ډير نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، مياشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهينه) بولي، په سلاوي ژبو کي (ميياټس) ده، وجه تسميه ئې دا ده، چه مياشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آريائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبيق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کيږي. ده مور او پلار تحليلي څيړنه مو ولوسته، اوس به يو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) يا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بيا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکريت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
يوناني	اردرفوس	اردفي
لاتيني	فراتر	سوردر
ټيوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شويستر
انګليسي	بردر	سسټر
ايتالوي	فراټي، فراټيلو	سواورا، سوريلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل ـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکريت	دوهی تر

[1] ويدک انډيا، ص ۳۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۳۹.

اوستا	دګدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهګاتیر
جرمني	ټوخټر
انکلیسي	ډاټر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشټر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرګ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردګي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرګ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرګ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرګ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تګ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپیژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرګ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

جرمني	میر
انګلیسي	میر

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه میوه ده، په هندکي هم ډیر دي دګني څخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکریت کي نوم شرکیرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتیني	سکارم
انګلیسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکیرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وایو، چه په پاړسو (قند) شویدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکریت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرینۍ ته وایي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کیده، نو عربو سنسکریت کهانډ معرب او په (قند) تبدیل کړ[2] او قندید ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قنادید راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کیندي او سکري کینډي سته، چه زموږ (قند) ته وایي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نو کهانډ او قند اوکند له یوې ریښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شیرین په معنا دي، هم ور سره شریک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدلیږي، په پخوانۍ پاړسوکي عموماً (د) په (ذ) کښل کیدي لکه میکند=میکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د یوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدلیږي، لکه دوزخ=دوږخ.

---
[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ویدک انډیا، ص ١٨.

د تطبیق جدول

د دې څیړني په پای که دا جدول چه د آریائي ژبو تطبیق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدیوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زیادوي.

پښتو	سنسکریت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پیر،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپړۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشتهتیر	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافیه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهویر	ستاورا	بزرګ
میږ	میښ	میشي	میش
پړ	پت	پریت	ملامت
پیري	آپ سرا	پیریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شیره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستویسه	ستاره
سپین	سپیت (شویت)	سپیتا	سپید

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انګار		اخګر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	ګچه چپ		سنګ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	ګیری	ګیری	کوه
غرمه	ګهرمه	ګرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	ګرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژګه، داوژګهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزګهه	مغز
اننګي	انیکه	آینیکه	پیشاني
ګروې	ګریوا	ګریوه	چنبر ګردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

ښار		شوتیره	شهر
پوټ[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروې (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وایي، چه د پلار په بدگوئی سر شي پوټ، په پښتوکي د زوي معنا لري.

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ـ زورکي ـ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځای سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوي دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولای سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیز توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پېښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پېښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خړ) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیر او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و ـ ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پيښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زير(-) لکه تر (تير) منه (مينه)	مجهوله ياء: تير، مينه

زورکي يا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وويل سوه، د پښتو حروف علت درې دي، او هر يو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ يو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زير او پيښ تر منځ يو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ويشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمايندگي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پاي کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) ليکله کيږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صايتو حروفو څخه شميرله کيږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کيف ليکله کيږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډيره ده، له حروف علت څخه گڼله کيږي او په درج او ترکيب کي د حروف علت حکم پر جاري کيږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورگرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صايتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولاي شو، يعني حرکات د مختلفو صايتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.

۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.

٤- الف د پڅ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو لیک کي اکثراً (هـ) نمایندگي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پیښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، اوکله دکلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نیاو.

٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پیښو څخه جوړیږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.

٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه څور، بور، چه د (او) ږغ لري.

٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه یا د حرکت په شکل چه (زیر) دي، لکه تیر، پیر، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، اوکله ئې ږغ دکلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.

١٠- اوږده مجهوله یاء چه له دوو زیرو څخه جوړیږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.

١١- یاء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

١٢- یاء چه دمخه زورکی وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صایتو حرفو ١٢ شکله زده کولای سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کیږي، څکه چه صایت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونیک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقایسې او پر تللې لپاره کار ځیني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څیړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکریت او اوستا سره پر تله کیږي، چه د دغو ژبو سره نزدیوالي او د پښتو اصالت ښه ځیني معلومیږي.

مقایسه

مشهور انگلیسي مستشرق هـ جولیس اگلنگ H. Julius Eggeling د ایډنبرگ د مقایسوي فیلولوژي پروفیسور، د سنسکریت د صایتو حروفو په باره که داسي لیکي:

"له هندي ایرانیو دورو څخه (چه آریائي اقوام لا سره گډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغیر ئې ندي کړي، اما فقط هندي ایراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغیر کړي دي:

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په اې E او O تبدیل کړه، اما هغه اوږده ږغیز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډئیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د واویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) ږغونه دوني ډېر او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توریو پر ځای ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ویل کیدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځاي کیږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

هندو آروپائي	سنسکریت
i=oi-e	E-i
لکه یوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکریت واویل سیستم له قدیمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائي چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندي ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توریو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(الف)

۱- زور په سنسکریت او اوستا کي سته، خو د زیر او پیښ تر منځ یو صوت لري. نو ځکه باید د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بیل بړغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بړغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بړغ (آ A) هم سنسکریت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفریق وسي نو په دواړو ږغوکي بیل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بیل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکریت کي سته، چه په پښتوکي دا بړغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بړغ په سنسکریت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکریت کي بل بړغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بړغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، یا هم دغسي ده چه معروف بړغ ئې د زیر په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکریت او اوستا که بیل شکل هم لري.

۲- بل بړغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله یا ورته وایو، او په سنسکریت او اوستا کي دا بړغ هم تقریباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر یا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر یا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بیل بړغ او شکل لري.[۱]

توضیح: ځیني حروف علت چه په سنسکریت کي سته، لکه خفیف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکریت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صایت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحیح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځیني صحیح حروف هم لري، چه بړغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کیږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بړغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځیني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبیق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بریتانیکا (ج۱۹) له رویه په تخمیني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمین او تقریب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تیروتي یم، معافي غواړم.

دلته تر هر څه دمخه باید په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سیستم کي د محیط او اقلیم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقلیمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتیاج پیدا کړیده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً یو توري په یوه ځای کي خلق یو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبیعي احتیاج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توریو ږغونه موږ پر دوه ډوله ویشلاي سو، یو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله یو ږغ او مجرد صوت وي، له یوه مخرجه څخه په یوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او یوازیني توري ویلاي سو.

ځیني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او یو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمایندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبیق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نویو خلو کي لویږي، او نویو محیطو ته ځي په ځینو تورو نوي اصوات ګډیږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځیر شي، له دیرشو توریو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صایت توري (ا،و،هـ،ی) خو بیل دي، د صحیحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شمېرل کیږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) یو خیشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کیږي، په حقیقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توریود ترکیب په سبب ئې ږغونه ګرزیدلي دي.

دا نقشه وګوري

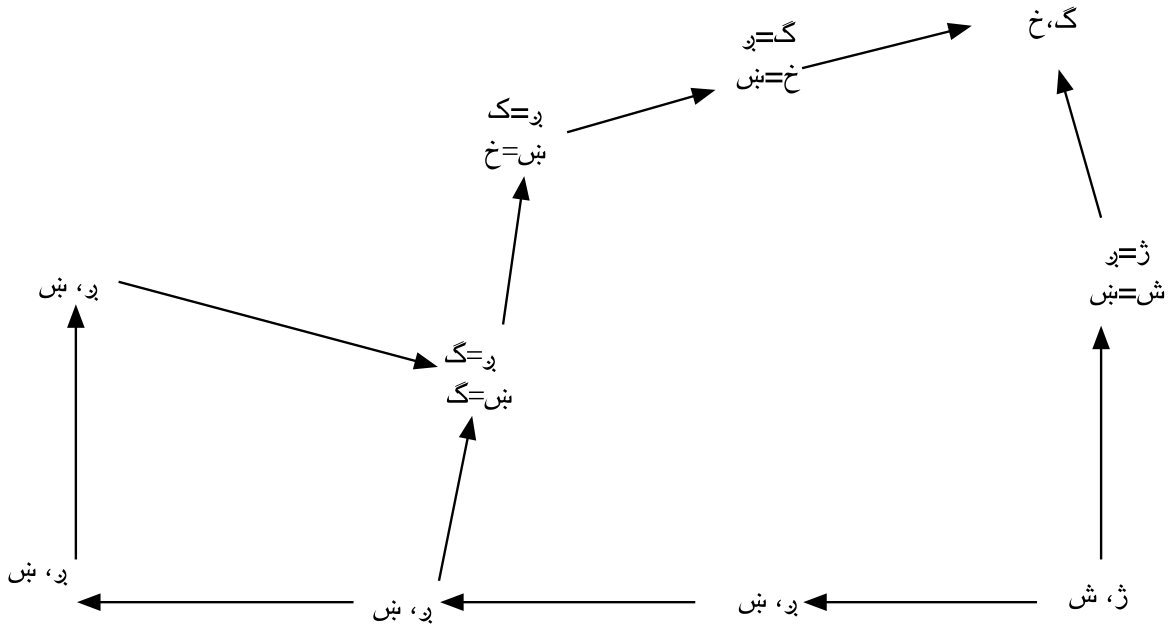

په دې نقشه کې د دوو توریو گډ صوت په (=) سره د دوې تر منځ ښکاره سوي دي، وگوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=گ) ← گ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وگورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ٢٥ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

١- ستونیز (حلقي) gutturals

٢- تالوئیز (کامي) palatals

٣- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

٥- شونډیز (لبي) labials

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[۱]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته مونډلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هندکي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني څانګي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نږدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نږدې پښتو ږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[۱] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (یو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالۍ) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکریت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکریت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جګ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ نی) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه یو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وویل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم باید وویل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلومیږي چه په مرکزي آریائي ژبو کي دا ږغ یو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته میل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هندیان کان وایي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بیا نور قبایل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي ولیدله نو ګویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا یو قسم صوت دي چه د (ت،س) یا (ث، ت) ګډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مګر نوري آریائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ویل کیږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولاۍ، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چه د دغو دوو توریو له جنسه دي.

په سنسکریت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکریت کي روز ته وایي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قیمت ته وایي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځیدل هم کټ مټ دغسي دي. مګر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کي و، مګر په هند او ایران کي په غوض نور نور ږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکریت کي غاښیز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلومیږي، چه د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځاي وګڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکریت (ډهـ) ډهګ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کي سته دا توري په سنسکریت کي نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد ږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کي د کلماتو په سر کي ډیره لږ وي، مګر په منځ او پاي کي ډیره ده مثلاً :

سنسکریت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نور.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روز_روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشې ښخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ = کج = کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو ښخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) ښخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو ښخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (گ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

نو د (غ) ږغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا ږغ (گ) ته مايل سو، او يو راز صوت ځيني پيدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکريت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکريت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي، او لږ څه ليري دي. د دې توري طبيعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکريت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي. نو گويا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمايندگي کوي، ځکه چه شرقي آريائيان (خ) نشي ويلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکريت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد ږغ (گ) او په سنسکريت کي هم سته، مگر د سنسکريت ږغ ئې خورا په حلق کي ادا کيږي، چه کټ مټ د پښتو سره يو راز ندي او د حلقي توريو طبيعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کيږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد ږغ G

سنسکريت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد ږغ G

په سنسکريت کي که دا ږغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کيږي، لکه دمخه چه وويل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پيدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قريب المخرج توري (ر) و، او په سنسکريت کي که (ر) او که (ل) وي په حقيقت کي (ل، ر) په اکثرو آريائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو ديوال په پاړسو ديوار دي، چه په انگليسي که هم دغه ريښه وال wall سته. د سنسکريت (ل) په اوستا کي د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکريت: شريلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سريرو sriro (ښکلي)

سنسکريت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکريت کي سته چه په خيشومي اصواتو کي شميرل کيږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره يو دي او په پښتو او نورو آريائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکريت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکريت کي مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تيينکو کي ويل کيږي:

اوستا: (ن) لکه نافیه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقریباً مرکب ږغ N
سنسکریت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکریت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وویل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکریت د ږغیزو او صحیحو توریو تر منځ ډیر مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کیږي، لاندي د تلفظ ځیني خصوصیات راوړل کیږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکریت کي په ساکن توري ابتداء کیده، او لکه چه ځیني محققین وائي، دا خاصیت د آریائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (یا سامي خوا) ته میل کوي، دا خاصیت ځیني ځي.

پښتو او سنسکریت دا آریائي مذیت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډیر لویدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کیده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ایران ولوید نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډیر داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه یو زاید الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کیده، مگر وروسته چه سامي اغیزي ډیري سوې، یو زاید الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصیت کي پښتو ډیره سنسکریت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصیت دواړو ژبو له اصلي آریائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ایکسینت) Accent

ایکسینت یعني د تلفظ زور او د ږغ تکیه چه په پښتو ئې خج بولو په اکثرو آریائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکریت کي خورا ډیر ؤ، له ویدا او قدیمو گرامر پوهانو له بیانه ښکاري، چه د سنسکریت ایکسینت یو ډول

[1] دا تطبیق د بریتانیکا (ج ۱۹) او ویدیک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک لیکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

موسیقیت درلود، او د ټونیک tonic په رنګ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړیدونکي او ګښته کیدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډیر مشابهت لري، او د سنسکریت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ایکسینت څخه په نظم کي کار اخیستل کیدي، او په ویدي قدیمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر وید ځانته د ایکسینت سیستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ویدي الفاظو پر یوه یا دوه سلایبلو باندي ایکسینت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکیبي الفاظو کي ایکسینت مکرر کیدي چه غبرګ خج double accent ورته وایو. د سنسکریت د مرکباتو ایکسینت accentuation of compounds بیل احکام او اصول درلوده، او تقریباً په ټولو ګرامري احکامو کي ایکسینت بیل بیل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قدیمو نسخو کي (پر خلاف د ویدا) هیڅ ډول ایکسینت نه لیدل کیږي، او نه په لیک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ایکسینت په پارسي کي خورا لږ مراعت کیږي. مګر په پښتو کي ایکسینت یو د تلفظ مهم رکن دي او ډیر کلمات په همدغه ذریعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره یو وي، خو په خج سره بیلیږي، مثلاً وړي (برده) وړی (پشم) توري (حرف، تلخه) توری (ترائي) اته (مقیاس طول باندازهٔ یکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډیر دي، او لکه ایکسینت چه په سنسکریت کي ډیر عمومیت درلود او عمومیت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ویلاي سي چه ایکسینت د آریائي ژبو یو مهم خاصیت دي، او ښائي چه په آریائي اصلي ژبه کي هم و، مګر وروسته چه ویدي او سنسکریت ژبه په هند کي د علم ذریعه وه، او د آریائیانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکریت کي خج ډیر انواع ومونډل، او په نظم کي ډیر داخل سوه.

(۳) ګرامر Grammar

د پښتو ګرامري ساختمان او بنیه ډیره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آریائي ژبو سره ورته ده. د مقایسوي څیړني د تکمیل لپاره زه غواړم چه دلته د ګرامر ځیني اساسي او بنیادي مواد له سنسکریت او اوستا سره وګورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

---

[1] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ویدیک ګرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستا ګرامر، ص ۲-۲۹۳.

اسماء Nouns

د ژبې له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډېر په کار کیږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځیني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) علیت ablative (٦) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي vocative[1].

ښایي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې ږغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغییر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انگلیسي دا خاصیت لږ لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنیه، جمع. مگر په اوستا کي تثنیه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي[2] او عمومي نده.

مگر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنیه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنیه نسته. ښائي چه تثنیه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریته په نورو آریائي ژبو کي تثنیه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیږي چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنیه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[3]

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.
[2] اوستا گرامر، ص ٦٢.
[3] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[1]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکریت او اوستا او پښتو ځیني وزیریدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښې پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځینو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لري او ډیر سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وایو، چه د سنسکریت د گرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کي اکثر آریائي ژبي سره نزدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکریت کي له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گښته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره یو ځاي کیږي، سل زره په ویدائي دوره کي loksoh بلل کیده، چه وروسته د lakh کلمه ځیني جوړه سوه.[2]

په سنسکریت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کیږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیږي، په یوناني او لاتیني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعني لومړی عشترات وروسته احاد ویل کیږي.

مثلا په سنسکریت کي وایو ایکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وایو دایوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگلیسي کي هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیږي لکه بیست و یک

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٦.

[2] بریتانیکا، ح ۱۹ص ۹٥۲.

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکریت او اوستا کې تر آخره پورې لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندې د اعدادو د نومو جدول وگورئ، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پانچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
٧	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
٨	اته	asta اشته	asta اشتا
٩	نه	nava نو	nava ناوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
٧۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
٨۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[1] اوستا گرامر، ص ۱۰٦.

۹۰	نيوي	نوايتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکريت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډير دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمير او تصريف او تغير دا ټول هغه خصوصيات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکريت يوه اسمي ريښه لري چه له هغه څخه بيا د اداتو په الحاق افعال بندکيږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنيه نلري، او د سنسکريت افعال ئې لري، په دې خصوصيت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنيث حروف

په سنسکريت کي هم لکه پښتو د تأنيث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خرـ خره، وزـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکريت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آ ـ ن=يه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتوکي د نفي لپاره استعماليږي، مثلاً: نه ځم ـ يه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آريائي ژبوکي که مطالعه وسي، اوکلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کيږي، چه اکثر اسماء اوکلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبوکي چه سته په آريائي ژبوکي نسته. اوستا او سنسکريت دواړه دا خاصيت لري او د آريائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکريت جامد اسماء نلري، علماء وايي: چه ټوله کلمات ئې ريښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکريت د کلماتو ټولي اصلي ريښې تر ٤۰۰ زياتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کليه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وگورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تگ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دگوچنو په ژبه بوده ته هم وايي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه د کښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملگرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وگورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد-ست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس گویا آریائي زړې ژبي ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبي اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارگاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

[1] فرهنگ نظام، ج ۳.
[2] فرهنگ نظام، ج ۳.
[3] فرهنگ نظام، ج۳.

ځيني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه يا پوزه په پښتوکي بيني ته وايو په پارسي پوز د انسان او حيوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آريائي ژبوکي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوگويا په پښتوکي (پزه-پوزه) چه (بيني) ته ويل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په يوه مناسبت پر ايښو شوی دي چه د آريائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قديم اصول لکه په سنسکريت او اوستاکي چه پر لغاتو اوکلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د يوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ايروپلان يعني طياره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ريکارد ټيکله بولي ځکه چه لکه ټيکله گردی دي.

[1] فرهنگ نظام.

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه ګڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډیره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغي ژبي څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګریرسون وائي: چه میدي ژبي د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبي څخه پاته ده، ډیري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

---

[1] ایران قدیم، ص ٣٩.
[2] ایراني مطالعات.
[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ٢٨٩.
[4] لنګوستک سروې آف انډیا، ج ١٠ ص ٢-٣.

پښتو او زړه فارسي (فرس قدیم)

د مورخینو په اصطلاح زړه پارسي یعني فرس قدیم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ایران "پارس" کي ویله کیده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر لیکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بیله ځینو لیکونو چه پر ډبرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو لیکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په میخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر لیکونه په ایران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کیږي، او په درو څلورو ژبو په میخي خط کښلي شوي دي، یعني یو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عیلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه لیري په پارس کي پیدا سوې وه، او باید له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بیا هم ځکه چه ریښې یې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچینې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، یو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قدیمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

ا- اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه لیکلې سوې ده، چه لومړي جزو یې د پښتو اور دي، د ایران د زړې پارسي په ډېر لیکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: یعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ریښه په سنسکریت او ویدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښووله سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: یعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: یعني ښه چه په سنسکریت کي (سو) دي او د پښتو ایجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

---

[1] د ایران د ادبیاتو تاریخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاریخ ادبیات ایران، ص ٤.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ایران، ج ا ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

٥- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[1] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس-اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

٧- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[2] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[3]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

٨- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[4]

٩- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

١٠- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[5]

١١- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[6] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[7] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

١٢- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

[1] فرهنگ نظام، ج ٣ ص ٤٥.
[2] نمونۀ ادبیات ایران.
[3] فرهنگ نظام، ج ٢ ص ١٢٤.
[4] فرهنگ نظام، ج٢ ص ١٥١.
[5] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.
[6] فرهنگ نظام، ج٥ ص ١١٠.
[7] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.

دا کلمه په اوستا کي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستا کي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډې مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتو کي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آریائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړیو برخو کي چه اشاره وسوه، ریگویدا او گاتها دواړه یو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ویل کیده، تر دې حده چه اسلامي مورخینو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آریائیانو ډیر نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روایات لکه مهابهارتا او رامایانا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، ریاضیات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په یادوله، البیروني دا مطلب په ښه ډول تصریح کوي، حتي دي وایي چه ما د اقلیدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکریت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک یعني یو راز نظم تبدیل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډیر رواج درلود، او اکثر دیني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ویلي دي، په ویدي علومو کي ډیر اهمیت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آریائي اقوامو قدیم منظومات، په سنسکریت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلایبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلایبل (گړ) تناسب او په شمیر کي مطابقت ضروري و، قافیه ډیره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکریت علم العروض (چهند) ډیر ارت علم دي، او هم ډیر کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البیروني پخپل کتاب الهند کي یو باب د دغه علم د تفصیل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلایبل (گړ) شمیر دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بیل بیل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغیر کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د یو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رویه باید برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار یعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقلید کي ندي ویل سوي، دغه رنگ او خاصیت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصیدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ویل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خلیل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کیداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

نوګویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانو کي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل او ګړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) ګړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډۍ مجموع ګړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا د ګړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځایه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارګوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نوکه زه په ځینو خبروکي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

استدراک

بد=بت

د کتاب په ٧٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البيروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بيان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقيه وکوت البيروني وايي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقيه فاضل مترجم (صيرفی) په حاشيه کي ليکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنيا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما يعبد الکافر من بده

(د آتار الباقيه ترجمه، ص ٢٢٩)

تومان

په ١٣١ مخ کي چه د زردشت نوم سپيتمان تحليل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صريح ډول البيروني (سفيد تومان) ليکلي دي چه د (سپين تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقيه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځيني برخي، له قديمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقيه د ترجمې آخر).

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلو کي ما له ځينو کتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مي له يوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغو کتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادى
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانى
٥- دايرة المعارف بستانى
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمى
٨- ارشاد القاصد سخاوى
٩- روح تنقيد، محى الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسى بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلى
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦-کشف الظنون - حاجى خليفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوى
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائى
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فى اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجى زيدان
٢٤- آرينز - گورډن چائيلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټى
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨-کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت۔ مکالي
٣١- تمدن هند - گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقۀ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائى - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمۀ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ۔گريفت
٤٤- اتهروا ويدا - گريفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصى
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانى
٥٧- جغرافياى هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافياى تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبى
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبى
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل۔ الفن سټون

۶۹-گرامر پښتو - بیلو
۷۰- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
۷۱-گرامر پښتو - ترومپ
۷۲- سلسلۀ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
۷۳-گرامر پښتو - لوریمر
۷٤- راپورت السنۀ هند ـ گریرسن، ج ۱۰
۷۵- علم ادیان ـ فرلانگ
۷٦- معلومات هندي ـ ویبر
۷۷- مذهب ویدي - اولډنبرگ
۷۸- مذهب ویدي - بلومفیلډ
۷۹- تاریخ ابو الفداء
۸۰- حدود العالم
۸۱-گزیټر افغانستان
۸۲- نسبت نامۀ افاغنه - عبدالسلام خان
۸۳- فرهنگ اوستا
۸٤- خورده اوستا
۸۵- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
۸٦- السنه پامیر
۸۷- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
۸۸- فرهنگ نظام - محمد علی
۸۹- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
۹۰- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
۹۱- جغرافیاي شمال غرب هند
۹۲- آرین ساختن هند - دوت
۹۳-کتاب الهند - البیرونی
۹٤- بودهست انډیا
۹۵- تعلیمات ویدا
۹٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
۹۷- مفاتیح العلوم - خوارزمي
۹۸- المنجد
۹۹- الصیدله - البیروني
۱۰۰- مخزن الا دویه
۱۰۱- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
۱۰۲- دساتیر آسماني
۱۰۳- منوشاستر
۱۰٤- مجلۀ آثار عتیقۀ هند، ج۱۱
۱۰۵- زین الاخبار - گردیزي
۱۰٦- آداب الحرب - فخر مدبر
۱۰۷- آثار الباقیه - البیرونی
۱۰۸- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
۱۰۹- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
۱۱۰-گرامر اوستا - جکسون
۱۱۱- جورنال ایشیاتک سوسایتی ۱۸۷۲
۱۱۲- مروج الذهب مسعودی
۱۱۳- دبستان مذاهب - فاني
۱۱٤- لغت فرس - اسدي
۱۱۵- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
۱۱٦- فرهنگ ناصری
۱۱۷- مجلۀ آریانا - کابل
۱۱۸- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
۱۱۹- فتوح البلدان - بلاذری
۱۲۰- چچ نامه، ترجمۀ الیت
۱۲۱-کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
۱۲۲- آثار البلاد ـ قزوینی
۱۲۳- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
۱۲٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
۱۲۵-گرشاسپ نامه
۱۲٦- شهنامه - فردوسی
۱۲۷- قانون مسعودی - البیرونی
۱۲۸- فرهنگ نوبهار
۱۲۹- فرهنگ انندراج
۱۳۰-گنج دانشش
۱۳۱- مجلۀ کابل
۱۳۲- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
۱۳۳-گرامر ویدی - مکډونل
۱۳٤- سخندان فارس ـ آزاد
۱۳۵- آثار العجم - فرصت
۱۳٦- دروس پهلوی
۱۳۷-کتاب الهند - البیروني
۱۳۸- مطالعات ایراني - دارمستتر
۱۳۹- نمونۀ ادبیات ایران